

บทที่ ๑

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนา

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เทศกาลในโลกใบนี้มีมากมายทั้งเกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา บางเทศกาลก็ทนต่อการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของโลกไม่ได้ หรือปรับตัวไม่ทัน ก็ต้องตายไป แม้จะมีเทศกาลที่ตายไปบ้างตามกาลเวลา ขณะเดียวกันก็มีเทศกาลใหม่ๆ เกิดขึ้นทดแทนอย่างไม่ขาดสายเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะเทศกาลเพื่อการท่องเที่ยว มักจะเกิดขึ้นใหม่ทุกๆ ปี เทศกาลที่มีลักษณะเพื่อการท่องเที่ยว นั้นมักจะเป็นเทศกาลเพื่อการเฉลิมฉลอง หรือเพื่อรื่นเริงบันเทิงใจ พร้อมกันนั้นก็มักจะมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจตามช่วงฤดูกาล หรือตามโอกาส ขยายความงดงาม ความต่างหรือแปลก เป็นต้น ถึงกระนั้น ก็อาจจะยังมีอยู่บ้าง ที่เป็นเทศกาลที่เกิดจากความเชื่อ แต่ต่อมาก็ประยุกต์เพื่อการท่องเที่ยวไป ลดความเข้มขลังลง ตัดความศักดิ์ออก และพิธีกรรมที่มีอยู่ในเทศกาลลักษณะนี้ก็ เป็นเพียงพิธีกรรมเพื่อความยิ่งใหญ่ เพื่อความงดงาม เพื่อความสวยงาม ไม่มีเพื่อความเข้มขลัง หรือเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ และมีระเบียบแบบแผน ขั้นตอนการปฏิบัติไม่คงที่ ขึ้นอยู่กับยุคสมัยความเหมาะสมเป็นสำคัญ

ส่วนเทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนามีจุดเริ่มต้นจากความเชื่อหรือศรัทธาต่อศาสนานั้นๆ เป็นสำคัญ เทศกาลและพิธีกรรมจึงเป็นการแสดงออกต่อความเชื่อนั้นๆ เมื่อความเชื่อนั้นๆ ถูกรักษาเอาไว้โดยการปฏิบัติสืบต่อกันมา พร้อมทั้งจัดให้มีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อนั้นๆ ขึ้น ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งอย่างเป็นทางการเฉพาะแล้ว ก็กลายเป็นเทศกาลนั้นเทศกาลนี้ขึ้นมา ความเชื่อมีมากมาย พิธีกรรมก็มีมากมายตามไปด้วย ถึงอย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เราจะศึกษากันก็เฉพาะเทศกาล พิธีกรรมที่สำคัญของ ๕ ศาสนา ที่รัฐบาลให้การอุปถัมภ์เท่านั้น ได้แก่ ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนาซิกข์

๑. แนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับเทศกาลทางศาสนา

๑.๑ ความหมายของเทศกาลทางศาสนา

๑.๑.๑ ความหมายตามภาษาต่างประเทศ

คำว่า “เทศกาล” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีสันสกฤต คือ **เทชะ** กับ **กาละ** **เทชะ** เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า ประเทศ หรือ สถานที่ หรือ ท้องถิ่น หรือ การแสดงออก ส่วน **กาละ** เป็นภาษาบาลี แปลว่า ช่วงเวลาที่กำหนด หรือ คราว หรือ สมัย เมื่อนำ ๒ คำมารวมกันเป็น **เทศกาล**

มีความหมายว่า “เป็นช่วงเวลาในประเทศใดประเทศหนึ่งหรือท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งกำหนดให้มีกิจกรรมประเพณีบุญหรืองานรื่นเริงอย่างหนึ่งอย่างใดในประเทศนั้นๆ หรือในถิ่นนั้นๆ”

เทศกาล ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Festival วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี (Wikipedia, the free encyclopedia) ได้ให้ความหมายไว้ว่า **เทศกาล** หรือ **งานเฉลิมฉลอง** เป็นช่วงเวลาหนึ่งที่เกิดให้มีงานรื่นเริง ซึ่งตามปกติจะถูกจัดขึ้นโดยชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา และมักจะจัดให้เป็นวันหยุดของท้องถิ่นหรือของชาติด้วย (A festival or gala is an event ordinarily staged by a community, centering on and celebrating some unique aspect of that community and its traditions, often marked as a local or national holiday)

ความหมายตามพจนานุกรม Longman, Dictionary of Contemporary English (2001, p. 513) ได้ให้ความหมายไว้ว่า **เทศกาล** หมายถึง ๑) คราวที่มีการจัดให้มีการแสดง การละเล่น หรือ ดนตรี เป็นต้น ๒) โอกาสพิเศษที่มีผู้คนเฉลิมฉลองบางสิ่งบางอย่าง เช่น งานทางศาสนา และมักจะเป็นวันหยุดราชการ (Festival means : 1) an occasion when there are performances of many films, plays, pieces of music etc. 2) a special occasion when people celebrate something such as a religious event and there is often a public holiday)

๑.๑.๒ ความหมายตามภาษาไทย

เอกสารประกอบการสอน วิชาเทศกาลและพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๔, หน้า ๒-๓) ได้ให้ความหมายไว้ว่า **เทศกาล** หมายถึง เวลา ช่วงเวลา ระยะเวลาในประเทศใดประเทศหนึ่งที่มีการกำหนดหมายกันเพื่อทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน บางครั้งพบว่ามีการนำเอาคำว่าเทศกาล และประเพณีมาใช้ในความหมายเดียวกัน ทั้ง ๒ คำ มีความหมายคาบเกี่ยวกันอย่างใกล้ชิด แต่เมื่อพิจารณาให้ละเอียดลงไปก็พบว่า **เทศกาล** มักจะมีเงื่อนไขเรื่องเวลาเป็นตัวกำหนด เช่น เทศกาลลอยกระทง ไม่สามารถที่จะลอยกระทงในเดือนอื่นๆ ได้ นอกจากวันเพ็ญ เดือน ๑๒ เท่านั้น ขณะที่ **ประเพณี** ไม่ตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขเรื่องเวลา เช่น ประเพณีงานศพ ประเพณีแต่งงาน ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖, หน้า ๕๔๐) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “**เทศกาล**” หมายถึง **คราว หรือ สมัยที่กำหนดให้เป็นประเพณี เพื่อทำบุญและงานรื่นเริงในท้องถิ่น** คราวสมัยที่กำหนดไว้เป็นประเพณีเพื่อทำบุญและการรื่นเริงในท้องถิ่นที่ว่านั้น เช่น ตรุษสงกรานต์ เข้าพรรษา วันสารท และเทศกาลนั้น เทศกาลมักเกี่ยวข้องกับประเพณี ความเชื่อ หรือ ศาสนาของชุมชน ตัวอย่าง เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง สารทไทย สารทจีน ตรุษจีน กินเจ อีสเตอร์ ฮัลโลวีน

คริสต์มาส เป็นต้น เทศกาลส่วนใหญ่มีจัดขึ้นปีละครั้ง คือการถือเอาวันครบรอบปีของเทศกาลครั้งก่อนมาตั้งเป็นครั้งถัดไป

ช่วงเวลาที่กำหนดไว้เพื่อจัดงานบุญและงานรื่นเริงในท้องถิ่น เป็นการเน้นไปที่การกำหนดวันเวลา และโอกาสที่สังคมแต่ละแห่งจะจัดกิจกรรมเพื่อเฉลิมฉลองโดยมีฤดูกาลและความเชื่อเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดเทศกาลและงานประเพณี ประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนา พิธีกรรมทางศาสนาจึงแทรกอยู่ในเทศกาลและงานประเพณีเป็นส่วนใหญ่ เริ่มตั้งแต่พิธีกรรมในแต่ละขั้นตอนของชีวิต พิธีกรรมหรือกิจกรรมเกี่ยวกับอาชีพทางเกษตรกรรมและอื่นๆ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ ได้กลายเป็นหนึ่งในปัจจัยหลักทางการท่องเที่ยวในปัจจุบัน

จากคำนิยามในเบื้องต้น ทำให้เห็นสิ่งที่เป็นองค์ประกอบหลักของคำว่า “เทศกาล” อย่างน้อย ๓ ประการ คือ **ท้องถิ่นชุมชน ช่วงเวลาที่กำหนด และกิจกรรมเพื่อการแสดงเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นชุมชนนั้น** เมื่อเป็นเช่นนั้น คำว่า เทศกาล จึงหมายถึง “ช่วงเวลาที่ท้องถิ่นชุมชนกำหนดให้มีกิจกรรมงานบุญหรืองานรื่นเริงอย่างหนึ่งอย่างใดโดยมุ่งให้ความสำคัญเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและแสดงเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นชุมชนนั้นๆ ที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา”

๑.๒ ประเพณี

สุภัทรา สุภาพ (๒๕๔๑, หน้า ๑๐๖) ได้กล่าวถึงประเพณีว่า **ประเพณี**นั้นมีในทุกชาติทุกภาษา แต่จะมีลักษณะแตกต่างกันออก ขึ้นอยู่กับสภาพของแต่ละท้องถิ่นหรือของสังคมนั้นๆ เช่น ประเพณีไทยกับจีน ต่างกันในหลาย ๆ ด้าน ตั้งแต่เรื่องกิริยามารยาท การเลือกคู่ การหมั้นหมาย การแต่งงาน เป็นต้น สังคมไทยนั้นจะมีอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ประเพณีการบวช เข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ เป็นต้น

ประเพณี เป็นเรื่องของพิธีปฏิบัติสืบๆ มามีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข คงไว้บ้าง ประเพณีไทยแสดงถึงความสัญลักษณ์ของชาติ (แปลก สนธิรักษ์, ๒๕๒๓, หน้า ๑๙๓) ประเพณีจึงเป็นสิ่งที่คนในสังคมส่วนรวมสร้างขึ้นให้เป็นมรดกที่ผู้เป็นทายาทจะต้องรับไว้และปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป รวมทั้งการเผยแพร่ แก่คนในสังคมอื่นอีกด้วย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๒, หน้า ๕๖๙) ได้ให้ความหมายของประเพณีไว้ว่า คำว่า **ประเพณี** หมายถึง **ขนบธรรมเนียม แบบแผน**

รวมความว่า **ประเพณี** หมายถึง ระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติที่เห็นว่าดีกว่า ถูกต้องกว่า หรือ เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ในสังคม และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา เช่น การเกิด การตาย การหมั้นหมาย สมรส บวช ปลูกบ้านใหม่ ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น

๑.๓ เทศกาลและประเพณี

เทศกาลและประเพณี มีข้อสังเกตที่พอจะแยกออกจากกันให้เห็นชัดได้ก็คือ **ประเพณี** เป็นกิจกรรมที่สามารถทำตอนไหนก็ได้ หากเห็นว่าเหมาะสม หรือมีความพร้อมก็สามารถทำได้เลย เช่น ประเพณีแต่งงาน คนจะแต่งงานตอนไหนก็เรื่องของแต่ละคู่ ไม่มีกำหนดเวลาว่าต้องเป็นวันไหนหรือ ช่วงไหน หรือประเพณีทำบุญขึ้นบ้านใหม่ก็เช่นกัน บ้านเสร็จแล้วจะทำบุญก่อนเข้าอยู่ก็ทำได้เลย เป็นต้น

ส่วน **เทศกาล** ต้องทำเฉพาะในช่วงเวลาที่กำหนด มีเงื่อนไขเวลาเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เทศกาลลอยกระทง ต้องทำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เท่านั้น จะไปลอยกระทงเดือนเมษาก็ไม่ได้ เทศกาล สงกรานต์ จะมีขึ้นช่วงเดือนเมษายนเท่านั้น จะไปเล่นสงกรานต์เดือนวันเพ็ญเดือน ๑๒ ก็ใช่เรื่อง เป็นต้น

ถึงอย่างไรก็ตาม แม้กระนั้น ทั้งเทศกาลและประเพณีก็ยังหนีกันไม่พ้นอยู่ดี เช่น ช่วงเวลาเทศกาลลอยกระทง ขณะทำกิจกรรมก็ต้องคำนึงถึงประเพณีอันดีงามที่เคยปฏิบัติกันมาว่าต้องทำอย่างไร ให้ปฏิบัติไปตามประเพณีอันดีงามนั้น หรือช่วงเทศกาลสงกรานต์ ขณะทำกิจกรรมในวัน สงกรานต์ก็ต้องคำนึงถึงประเพณีปฏิบัติอันดีงามที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาเช่นกัน อาจกล่าวได้ว่าใน เทศกาลก็มีประเพณีปะปนอยู่

หาใช่มีเพียงแต่ประเพณีที่จะปะปนอยู่ในเทศกาลเท่านั้น เทศกาลก็ปะปนอยู่ใน ประเพณีเช่นเดียวกัน เป็นต้นว่า บางทีคนส่วนใหญ่ก็มักจะจัดงานแต่งงานในช่วงเดือน ๒, ๔, ๖ หรือ ๑๐ คนก็มักจะเรียกช่วงระหว่างนี้ว่าเป็นเทศกาลงานแต่ง และรู้กันว่าเดือนที่นอกเหนือจากนี้มักจะไม่นิยมแต่ง แต่ก็อาจจะมีบ้างตามสมัยนิยม ปกติคนไทยจะไม่นิยมแต่งงานในเดือนสี่ เพราะการแต่งงาน เป็นเรื่องของคนคู่ ต้องแต่งในเดือนคู่ แต่นั่นก็ไม่เสมอไป เพราะบางคู่ก็ถือเคล็ดแต่งเดือน ๙ ซึ่งเป็น เลขสี่ แต่ถือเอาตัวเลขมงคลคือ เลข ๙ ที่จะทำให้ชีวิตคู่ก้าวหน้าเป็นสำคัญ ไม่ได้สนใจเรื่องอื่น เช่นนี้ก็มี

๑.๔ ประเภทของประเพณี

ประเพณีนั้นหากจัดเป็นประเภทแล้วสามารถที่จะจำแนกได้ ๔ ประเภท ได้แก่

๑) **ประเพณีปรัมปรา** (tradition) หมายถึง ประเพณีที่เก่าก่อน สืบ ๆ กันมา มีมานาน จน เป็นกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ผู้คนปฏิบัติตามๆ กันไป ถึงไม่ปฏิบัติก็ไม่เกิดความเสียหาย แต่มักจะปฏิบัติ เพราะถือกันว่าเป็นสิ่งที่มีค่าสูงส่ง ซึ่งไม่อาจที่จะยกเลิกหรือฝ่าฝืนได้ ยกเว้นแต่ว่าการปฏิบัตินั้นภายหลัง ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งแก่ผู้ปฏิบัติและสังคมส่วนรวม หรือขัดต่อสิทธิมนุษยชน หรือขัดต่อสมัยนิยม สุดท้ายก็ จะสูญสิ้นไปเอง เป็นต้นว่า การบูชา บ่วงสรวงเช่นสังเวฬุสางเทวดา บางแห่งก็ซึกจะไม่มีแล้ว หรือประเพณี ปรัมปราที่มีลักษณะเป็นข้อห้าม เช่น ห้ามเผาผีวันศุกร์ (ห้ามเอาผีออกปาววันศุกร์) ห้ามโกนจุกวันอังคาร ห้าม แต่งงานวันพฤหัสบดี เป็นต้น

๒) **จารีตประเพณี** หรือ **กฎศีลธรรม** (mores) หมายถึง ประเพณีที่มีศีลธรรมเข้ามาร่วมด้วย เป็นข้อกำหนดทางศีลธรรม ดี ชั่ว เป็นเรื่องของความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน เป็นกฎที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคม เพื่อความสงบสุข ความเจริญ และเพื่อความอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นเรื่องความผิด ความถูก ความนิยมที่ยึดถือและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เช่น การเล่นชู้ ถือว่าประพฤติก้าวไม่เหมาะสม ผิดศีลธรรม เป็นต้น ในบางกรณีได้มีการนำเอาจารีตประเพณีมาบัญญัติไว้ในกฎหมาย เป็นต้นว่า เรื่องมรดก หรือ ความสัมพันธ์ทางครอบครัว

๓) **ขนบประเพณี** (institution) หมายถึง ระเบียบ แบบแผน ที่สังคมตั้งขึ้น มีการกำหนดวิธีปฏิบัติตามคติความเชื่อของสังคม กำหนดไว้ให้ปฏิบัติร่วมกันทั้งทางตรง และทางอ้อม **ทางตรง** ได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดเจนว่าบุคคลต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น การไหว้ครู การศึกษาเล่าเรียน ศาสนา เป็นต้น **ทางอ้อม** ได้แก่ ประเพณีที่รู้กันโดยทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอน แต่ปฏิบัติได้ เพราะมีการบอกเล่าสืบต่อกันมา หรือจากการที่ผู้ใหญ่หรือบุคคลอื่นปฏิบัติ เช่น แหนงแมว การจุดบั้งไฟของภาคอีสาน เป็นต้น

๔) **ธรรมเนียมประเพณี** (convention) หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดา ๆ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือนขนบธรรมเนียมประเพณี หรือมีความผิดความถูกเหมือนจารีตประเพณี เป็นประเพณีที่ประพฤติดำเนินปฏิบัติตามความนิยมของคนในสังคม โดยการยอมรับตามๆ กันมา เพื่อให้เข้าอยู่ร่วมกับสังคมได้ เช่น การแสดงกริยามารยาท บุคลิกภาพ การแต่งกาย การทักทายปราศรัย ธรรมเนียมประเพณีถึงแม้ไม่ปฏิบัติตามก็ไม่มีผิดหรือมีโทษ เป็นแต่เพียงคนส่วนใหญ่ปฏิบัติกัน และเราก็ปฏิบัติตาม แต่อาจจะไม่เหมือนกับอีกหลายสังคมเป็นเพียงธรรมเนียมของสังคมนั้น ๆ ปฏิบัติกัน เช่น คนไทยใช้ช้อนกับช้อนส้อมในการรับประทานอาหาร แต่ฝรั่งใช้มีดกับส้อมในการรับประทานอาหาร เป็นต้น

พุทธศาสนา มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมประเพณีไทยเป็นอย่างมากตั้งแต่เกิดถึงตายทีเดียว เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คู่กับชาติไทยมาแต่ยาวนานจึงทำให้เกิดประเพณีหลาย ๆ ประการในสังคมที่มีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเกี่ยวข้อด้วย

๒. แนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา

๒.๑ ความหมายของพิธีกรรมทางศาสนา

คำว่า “**พิธีกรรม**” (ritual) มีความหมายอันลึกซึ้งที่แสดงให้เห็นถึงวิถีทางวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ต่างๆ เอกลักษณะที่สำคัญยิ่งของพิธีกรรมก็คือการเป็นช่องทางสื่อสารที่สำคัญที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (๒๕๔๖, หน้า ๗๘๘) ได้ให้ความหมายของคำว่า **พิธีกรรม** ไว้ ดังนี้

คำว่า “พิธีกรรม” ประกอบกันขึ้นจาก ๒ คำ คือ “พิธี กับ กรรม” คำว่า “พิธี” เป็นคำนาม หมายถึง งานที่จัดขึ้น ตามลัทธิความเชื่อ ตามขนบธรรมเนียมความหลังหรือความเป็นสิริมงคล เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีมงคลสมรส พิธีประสาทปริญญา แบบอย่างธรรมเนียม เช่น พิธี ทำให้ถูกพิธี การกำหนด เช่น ก้อยูจนสิ้นชนมายุ

ส่วนคำว่า “กรรม” เป็นคำนามเช่นกัน หมายถึง การงาน การกระทำ เมื่อนำ ๒ คำมารวมกัน เป็นคำว่า “พิธีกรรม” มีความหมายว่า การบูชา แบบอย่าง หรือ แบบแผน หน่วยงานที่ปฏิบัติในทางศาสนา หรือหมายถึง การงานที่เกี่ยวข้องกับพิธี และแบบหนังสือทางการทูต กรรมวิธีทางการทูต เมื่อกล่าวโดยสรุปตามความหมายของภาษาไทย คำว่า “พิธีกรรม” นั้น จึงหมายถึง “แนวทาง หรือ วิธีทำงานพิธีต่างๆ ตามที่ได้กำหนดไว้ให้ถูกต้อง”

ความหมายตามพจนานุกรม Oxford (A.S. Hornby, 2002, p 1106) คำว่า หรือ พิธีกรรม (ritual) หมายถึง การกระทำหลากหลายที่ทำประจำโดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี

เอริก รอทเทนบูเลอร์ (Rothenbuhler, E. W., 1998, pp. 3-27) ได้ให้คำนิยามไว้ว่า “พิธีกรรม” หมายถึง การแสดงอย่างมีเจตนาของแบบแผนพฤติกรรมบางอย่างซึ่งเป็นสื่อสัญลักษณ์ อันมีผลกระทบหรือมีส่วนร่วมในชีวิตสังคม พร้อมทั้งแสดงทัศนะว่า พิธีกรรมนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งสิ้นชีวิต เป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญของชีวิตทางสังคม ทั้งนี้ พิธีกรรมจะมีลักษณะสำคัญหลายประการ หากมองจากมิติต่างๆ เช่น พิธีกรรมคือการลงมือกระทำ มิใช่เป็นเพียงการคิดคำนึง และมักเป็นการกระทำที่มีแบบแผนอันชัดเจน ประกอบด้วยขั้นตอนและกรรมวิธีที่กระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นความเคยชิน หากจะมีการเปลี่ยนแปลง ก็มักเป็นไปอย่างเชื่องช้า นอกจากนี้ พิธีกรรมยังเป็นการแสดง ซึ่งสื่อให้เห็นถึงสถานะในการสื่อสาร เมื่อเป็นการแสดง พิธีกรรมย่อมเกี่ยวข้องกับผู้นำเสนอและผู้ชม นั่นคือเป็นการแสดง “บางสิ่งบางอย่าง” สำหรับ “ใครบางคน” นั่นเอง

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๙, หน้า ๒๘ - ๒๙) กล่าวว่า “พิธีกรรม” ในฐานะที่เป็นการแสดงแบบหนึ่ง ก็มีองค์ประกอบการแสดงครบถ้วน ทั้งตัวละคร ฉาก การกระทำ บทเจรจา ดนตรีประกอบ รวมถึงแก่นเรื่อง บ่อยครั้งที่เราพบว่า การแสดงออกทางพิธีกรรมมักมีปัจจัยด้านคุณค่า และความงามเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ขณะที่มีพิธีกรรมเกิดขึ้น ผู้เข้าร่วมย่อมตระหนักว่าตนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้นๆ แล้ว ไม่ว่าจะในฐานะผู้แสดงหรือผู้ชมซึ่งเป็นประจักษ์พยานก็ตาม แต่พิธีกรรมมิได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อให้ความรื่นเริงบันเทิงใจเท่านั้น หากแต่พิธีกรรมมีความจริงจัง และมีความหมายบางอย่างแอบแฝงอยู่เสมอ ยิ่งไปกว่านั้น พิธีกรรมต่างๆ ล้วนมีเป้าหมายและโครงสร้างเชิงสังคมหรือความเป็นกลุ่มก้อน กำกับอยู่ เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) นักสังคมวิทยาที่สนใจศาสนาในมิติเชิงสังคม แสดงทัศนะว่า พิธีกรรมเป็นการกระทำที่ส่งสารหรือความเชื่อร่วมไปยังสมาชิกเพื่อย้ำให้ปัจเจกชนในฐานะ

สมาชิกของสังคมรับรู้ถึงความเชื่อที่มีร่วมกัน (ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ, ๒๕๕๒, หน้า ๓๖) ในฐานะที่พิธีกรรมเป็นสื่อประเภทหนึ่งนอกเหนือจากระยะเวลาอันยาวนานที่พิธีกรรมมีบทบาทในชีวิตมนุษย์มานับแต่ดึกดำบรรพ์จวบจนกระทั่งปัจจุบัน ยังเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปด้วยว่าพิธีกรรมเป็นสื่อที่สามารถระดมพลังของคนและชุมชนได้อย่างเข้มข้นมากที่สุดอีกด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (๒๕๓๗, หน้า ๔-๕) กล่าวไว้ว่า **พิธีกรรม** แปลว่า **การกระทำที่เป็นพิธี คือเป็นวิธีที่จะทำให้สำเร็จผลที่ต้องการหรือ การกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ** คำว่า **พิธี** ก็แผลงมาจากคำว่า **วิธี** นั้นเอง แต่มาในภายหลัง คำว่า **พิธี** มีความหมายเลื่อนกลางหรือคลาดเคลื่อนไป ก็เหมือนกับสิ่งอื่นๆ ที่เป็นอนิจจัง เช่นเดียวกันเดี๋ยวนี้เรามาประดิษฐ์ศัพท์กันขึ้นใหม่ เช่น คำว่ากรรมวิธีซึ่งสมัยโบราณไม่มี แล้วกลับเป็นศัพท์โก้ซึ่งที่จริงก็อันเดียวกันนั่นแหละ กรรมวิธีไม่ใช่อะไร อาจจะใช้ในความหมาย แตกต่างกันไปบ้าง แต่ตัวถ้อยคำก็มีความหมายแบบเดียวกัน ทำนองเดียวหรือประเภทเดียวกัน เพียงกลับหน้ากลับหลังกัน พิธีกรรม คือ วิธีกรรม กลายเป็น กรรมวิธี พอมาถึงปัจจุบันมันเลื่อนไปจนกระทั่งว่า พิธีกรรม หรือ วิธีกรรม คือสิ่งที่ทำกันไปอย่างนั้นเอง หรือสักแต่ว่าทำ เช่น พูดกันว่าทำพ้อเป็นพิธี กลายเป็นว่า ไม่จริงไม่จัง ทำพ้อให้เห็นว่าได้ทำแล้ว แต่ที่จริงเดิมนั้นมันคือการกระทำที่เป็นวิธีการ เพื่อจะให้สำเร็จผล เพื่อจะให้เกิดความเป็นจริงเป็นจัง เพื่อจะให้ได้ผลขึ้นมาเราจึงทำพิธีกรรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม (๒๕๕๒, หน้า ๙) ได้ให้คำนิยามคำว่า **พิธีกรรม** หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์ถือปฏิบัติตามความเชื่อ ความศรัทธาต่อศาสนาของตนในแต่ละศาสนาที่มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมากลายเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ที่ถือว่าเป็นกิจกรรมบูชาหรือการปฏิบัติพิธี ซึ่งพิธีกรรมเหล่านั้นส่วนมากจะสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตประจำวันมีบางพิธีกรรมไม่อาจนับได้ว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนา เป็นความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่มักจะอ้างเรื่องความเชื่อที่ยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมา น่าจะมีมาแต่โบราณ สมัยก่อนพุทธกาลตั้งแต่ยุคของศาสนาพราหมณ์ โดยที่ศาสนาพราหมณ์นั้นจะยึดถือและปฏิบัติตามคัมภีร์พระเวทย์ซึ่งพระเวทย์หรือมนตราใช้สำหรับการสวดภาวนาในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ พระเวทย์แบ่งออกเป็น ๓ ประการ เรียกว่า “ไตรเภท” เป็นที่มาของ “คัมภีร์ไตรเภท” ซึ่งถือว่าได้รับมาจากโอษฐ์ของพระผู้เป็นเจ้า เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับการเรียกร่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญูณทั้งหลายในการบูชาพระผู้เป็นเจ้า การบูชาด้วยเครื่องสักการะประเภทนี้เรียกว่า “การบวงสรวงเทวดา” เพื่อต้องการเน้นให้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ การดลบันดาลให้บังเกิดสิ่งที่ดีของการตั้งจิตอธิษฐานขอให้สัมฤทธิ์ผลตามปรารถนา ต่อมาได้กลายเป็นพิธีกรรมยึดถือสืบทอดต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบันนี้

รวมความว่า **พิธีกรรม** คือ การกระทำที่คนเราสมมติขึ้น เป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบวิธี เพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจและมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา หรืออีกนัยหนึ่ง **พิธีกรรม** หมายถึง

พฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนาของตนเอง ไม่ว่าจะเป็ศาสนาใด ๆ ก็ตามต่างก็มีการปฏิบัติต่อศาสนาของตน ตามความเชื่อและความศรัทธาของตนเองในแต่ละศาสนา จึงก่อให้เกิดเป็น “พิธีกรรม” ทางศาสนาด้วยความเชื่อและความศรัทธา

๒.๒ ประเพณีกับพิธีกรรม

คำว่า **ประเพณี** (tradition) กับ คำว่า **พิธีกรรม** (rite) มีความหมายใกล้เคียงกันมาก บางครั้งก็ใช้ในความหมายเดียวกัน แต่เท่าที่ผ่านมา คำแรก น่าจะมีความหมายกว้างกว่า คือ กินความไปถึงวิถีชีวิต (way of life) ในขณะที่คำว่า พิธีกรรม มีความหมายไปในเชิงพิธีการ หรือกิจกรรมเฉพาะกิจมากกว่า

พิธีกรรมที่พบในสังคมไทยอาจแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

- ๑) พิธีกรรมตามเทศกาล
- ๒) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวงจรชีวิต
- ๓) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน และ
- ๔) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับชุมชนหรือท้องถิ่น

ซึ่งแต่ละพิธีกรรมที่แจกแจงแยกย่อยนี้ ก็ยังมีการปะปน หรือ ซ้อนกันอยู่

๒.๓ พัฒนาการด้านพิธีกรรมทางศาสนา

สุริยา รัตนกุล (๒๕๕๕, หน้า ๖ – ๗) กล่าวว่า การศึกษาเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ หรือ ความสูงส่งใน **พิธีกรรมทางศาสนา** เริ่มขึ้นเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ นาทาน เซอเดบลอม (Nathan Soderblom) ได้ศึกษาเรื่อง **ใจความสำคัญของศาสนา คือ ความคิดเรื่องการมีความสูงส่ง (holiness) และความศักดิ์สิทธิ์** นาทาน เซอเดบลอม เป็นนักวิชาการศาสนาชาวสวีเดนและเป็นผู้ศึกษาประวัติของศาสนา ได้ศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องความสูงส่งเป็นองค์ประกอบความสำคัญของการที่จะเรียกว่าเป็นศาสนาหรือไม่ คือ ถ้ามีความคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และความสูงส่งก็ถือว่าเป็นโลกของศาสนา ถ้าไม่มีก็ถือว่าเป็นโลกของโลกียชน (profane)

ปี ค.ศ. ๑๙๑๗ รูดอล์ฟ ออตโต (Rudolf Otto) นักเทววิทยาชาวเยอรมันและเป็นนักประวัติศาสตร์ด้านศาสนาได้เขียนหนังสือเรื่อง เฮลิ่ง (Heiligung) เนื้อหาในหนังสือดังกล่าวได้กล่าวถึงประสบการณ์ทางศาสนาของคนเราว่า จะต้องพบสิ่งที่เรียกว่า **สิ่งลึกลับอันทรงอำนาจ** (numinous) จับต้องไม่ได้ ทรงมหิทธานุภาพ ทำให้ผู้ที่ได้ประสบเกิดทั้งความกลัวและความเคารพรักนับถือ

เอมิล ดูร์ไคม์ (Emile Durkheim) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส และ แมกซ์ เชเลอร์ (Max Scheler) นักจิตวิทยา-ปรัชญาเยอรมัน ได้เน้นย้ำถึงเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่ง (sacredness) ว่ามีความสำคัญในเวลาที่เรากล่าวเรื่องศาสนา ดูร์ไคม์ เห็นว่าความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งที่มีในศาสนา เป็นเหตุให้คนพากันแยกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไว้ต่างหาก ไม่ให้ปะปนกับสิ่งอื่นในสังคม และด้วยเหตุที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ถูกจับแยกออกไปจากสังคม ดูร์ไคม์ ก็ลงความเห็นที่สังคมเป็นที่มาของความศักดิ์สิทธิ์ เชเลอร์ เห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงส่งย่อมไม่อาจจับต้องได้โดยประสบการณ์ของคนธรรมดา ขณะที่อดีตโตมีความเห็นว่า การที่เราจะรับรู้สิ่งศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งได้นั้น เราต้องใช้ความรู้สึกรับรู้ที่ต่างไปจากการรับรู้สิ่งอื่นๆ ดูร์ไคม์ เน้นการศึกษาวิจัยในสังคมปฐมฐาน และเป็นต้นเค้าของการศึกษาประเภทนี้ในงานของนักสังคมวิทยาในสมัยต่อมา

๒.๔ ความเชื่อกับศาสนา (บ้านจอมยุทธ, ๒๕๔๓)

ระบบความเชื่อย่อมรวมถึงศาสนาและความเชื่อในลัทธิต่างๆ ศาสนาในความหมายกว้าง ๆ คือการบวงสรวงบูชา หรือการสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างมนุษย์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ซึ่งมนุษย์เชื่อว่าสามารถควบคุมหรือมีอิทธิพลเหนือวิถีทางของธรรมชาติ และวิถีชีวิตของมนุษย์ ศาสนาตามทัศนะทางมานุษยวิทยาจึงบ่งบอกนัยถึงการขยายความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ออกไปสู่ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาติ ดังนั้น ศาสนาและความเชื่อทางศาสนาจึงเป็นสิ่งสากลที่เราพบเห็นได้ในทุกสังคมตลอดมาทุกยุคทุกสมัย (ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๓๗, หน้า ๒๑๔)

ศาสนาอาจจัดว่าเป็นวัฒนธรรมทางนามธรรมที่มีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมทางรูปธรรม การทำความเข้าใจศาสนาเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แรกเริ่มทีเดียวศาสนาและความเชื่อถือกำเนิดจากความกลัว ความต้องการความมั่นคงทางจิตใจ และความสงสัยในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวมนุษย์ ในสมัยโบราณ มนุษย์ดำเนินชีวิตในท่ามกลางปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจได้ ไม่ว่าจะเป็นความมืด ความสว่าง ความร้อน ความหนาว พายุฝน ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ภาวะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ฯลฯ ทำให้เกิดความกลัวและเชื่อว่าต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจลึกลับอยู่เหนือปรากฏการณ์เหล่านี้ซึ่งสามารถบันดาลคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ ฉะนั้น มนุษย์จึงพยายามหาวิธีการอ่อนน้อมเอาใจหรือต่อรองกับอำนาจลึกลับทางธรรมชาติด้วยการบูชา บันบาน หรือเซ่นไหว้

นักวิชาการและนักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ในแง่มุมต่างๆ กัน แต่เมื่อนำมาสังเคราะห์กันแล้วก็จะเห็นว่า **ความเชื่อ** คือ การยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริงหรือเป็นสิ่งที่เราไว้วางใจ ความจริงหรือความไว้วางใจที่เป็นรูปของความเชื่อนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความจริงที่ตรงตามหลักเหตุผลหรือหลักวิทยาศาสตร์ใดๆ คนที่เชื่อในฤกษ์ยามก็จะถือว่า วันเวลาการโคจรของดวงดาวจะก่อให้เกิดผลต่อตัวมนุษย์ คนที่เชื่อเครื่องรางของขลังก็จะมีคามยึดมั่นว่า เครื่องรางของ

ขลังให้คุณให้โทษแก่ตนได้จริง ตัวอย่างของความเชื่อ ได้แก่ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ โชคลาง ของขลัง ผีสาง นางไม้ ความเชื่ออำนาจลึกลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เหล่านี้เป็นต้น

๒.๕ องค์ประกอบของศาสนา

สรรพสิ่งในโลกล้วนประกอบกันขึ้น จึงหาสิ่งที่เป็นอัตตาไม่ได้ หากแต่ต้องอาศัยกันและกันประกอบกันขึ้นเหมือนกับหลักธรรมปฏิจกสมุปบาท ศาสนาก็แยกเช่นเดียวกัน โดยทั่วไปศาสนา มีองค์ประกอบที่สำคัญ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, ๒๕๓๒, หน้า ๑๐) ๕ ประการ^๑ ดังนี้

๑) **ศาสนดา** คือ ผู้ก่อตั้งหรือผู้ประกาศศาสนา เช่น พระพุทธเจ้า พระคริสต์ พระนะบีมุฮัมมัด เป็นต้น

๒) **ศาสนธรรม** คือ หลักธรรมคำสอน หลักปฏิบัติ แนวคิด ความเชื่อ ซึ่งก็คือพระธรรมคำสั่งสอน ทั้งในรูปของตำรับตำรา การเทศนาสั่งสอน เป็นต้น

๓) **ศาสนสาวก** คือ นักบวชที่บวชตาม หรือพระสงฆ์สาวกในศาสนา ตลอดถึงศาสนิกชนหรือผู้นับถือศาสนา

๔) **ศาสนสถาน** และ **ศาสนวัตถุ** คือ ศาสนาจะต้องมีตั้งหรือที่ทำการของศาสนา ซึ่งจะเป็นสถานที่รับฟังคำสอน ปฏิบัติตามคำสอน หรือศึกษาคำสอนของศาสนา เช่น วัด โบสถ์ วิหาร สำนัก ซึ่งในศาสนาเหล่านั้นก็มักมีสถาปัตยกรรม หรือ ศิลปกรรมด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนานั้นๆ

๕) **ศาสนพิธีกรรม** คือศาสนาจะมีรูปแบบหรือการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงแก่นแท้หรือเป้าหมายสูงสุดของศาสนานั้นๆ เช่น ศาสนาพุทธ ก็จะมีศาสนพิธี ตลอดไปถึงไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น

๒.๖ ศาสนากับความเชื่อในสังคมไทย

สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพื้นฐานความเชื่อมาจากลัทธิศาสนาที่ตนนับถือเป็นสำคัญ เริ่มแรกเมื่อยังไม่มีศาสนาก็นับถือผี ต่อมาเมื่อมีศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธเข้ามา ถึงกระนั้นก็ยังไม่ได้ทิ้งความเชื่อต่อผีที่ตนเคยนับถือ ลักษณะของศาสนาความเชื่อที่แพร่หลายในสังคมไทยและมีอิทธิพลต่อศิลปวัฒนธรรมไทยในวงกว้าง จึงเป็นรูปแบบของศาสนาความเชื่อที่มีทั้งผี พราหมณ์และพุทธปะปนกันอยู่

^๑ บางตำรา มี ๖ ประการ โดยเพิ่ม **สัญลักษณ์ศาสนา** เข้ามาอีก ๑ ข้อ

๒.๖.๑ ความเชื่อเรื่องผีในสังคมไทย

ความเชื่อเรื่องผีในสังคมไทยได้ถูกสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบัน ผีในความเชื่อของชาวไทยสามารถที่จะแบ่งออกได้ ๒ ประเภท ดังนี้

๑) **ผีที่เป็นผู้พิทักษ์รักษา หรือเทวดาอารักษ์** เช่น ผีแถน ซึ่งชาวอีสานเชื่อกันว่าเป็นผู้ให้กำเนิดโลก เป็นผู้ที่สามารถลดบันดาลให้ฝนฟ้าตกและข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นก็มีผีที่เชื่อว่าสิงสถิตตามธรรมชาติต่าง ๆ เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่เจ้าทาง แม่ธรณี แม่โพสพ รุกขเทวดา นางไม้ และยังมีผีประจำสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น ผีเตา ผีนางดั่ง ผีนางสาก เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับศาลหลักเมืองก็เชื่อว่าผีเทพยดาที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาบ้านเมือง ในชุมชนเล็ก ๆ ตามชนบทมักมีหลักบ้านหรือใจบ้าน (หัวใจหรือศูนย์กลางของบ้าน) มีสัญลักษณ์ (ต่างรูปแบบกันไป) ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ อยู่กึ่งกลางชุมชน และใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในหมู่บ้านด้วย ชุมชนบางแห่งเมื่อเจริญขึ้นเป็นตำบลเป็นจังหวัด ก็จะมีศาลหลักเมืองเช่นกัน ดังเราได้เห็นอยู่เกือบทุกจังหวัด

๒) **ผีบรรพบุรุษและผีวีรบุรุษ มนุษย์** เชื่อว่า เมื่อญาติพี่น้องตายไปแล้ว วิญญาณจะออกจากร่างไปสู่ที่ต่าง ๆ บางก็ไปเกิดใหม่ บางก็ยังวนเวียนอยู่ในโลกมนุษย์ ผีเหล่านี้คือผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าตายาย หรือบางทีก็เรียก ผีเรือน ส่วนผีวีรบุรุษนั้นคือบุคคล เมื่อยังมีชีวิต เป็นคนดีที่มีความเก่งกล้าสามารถเป็นพิเศษ เป็นผู้กล้า เป็นเจ้าเมืองหรือเป็นผู้ก่อตั้งบ้านเมืองหรือนักรบซึ่งเมื่อตายไปก็ยังมีผู้เคารพนับถืออย่างเช่น ผีเจ้าเมืองของชาวไทยใหญ่ในแม่ฮ่องสอน ย่าโมของชาวโคราช พระยาพิชัยดาบหักของชาวอุดรดิตถ์ เจ้าพ่อพญาแลของชาวชัยภูมิ หรือเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยวของชาวปัตตานี ตลอดจนพระเจ้าตากสิน และรัชกาลที่ ๕ ที่มีผู้นับถือกันอย่างแพร่หลายอยู่ในขณะนี้ ทั้งผีบรรพบุรุษ และผีวีรบุรุษจัดว่า เป็นผีดีเพราะเป็นผู้คุ้มครองรักษาลูกหลานหรือชาวบ้านชาวเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้แล้วยังคอยควบคุมให้ลูกหลานหรือคนในหมู่บ้านมิให้ทำผิดขนบจารีตประเพณี หากลูกหลานทำผิดประเพณีที่เรียกว่า ซิด (ทางเหนือ) หรือชะล่า (ทางภาคอีสาน) อย่างเช่น พี่น้องทะเลาะวิวาทกัน หรือลูกสาวหลานสาวถูกผู้ชายแตะเนื้อต้องตัว อย่างที่เรียกว่า ทำผิดผี คนในครอบครัวก็จะต้องทำพิธีขอขมาต่อวิญญาณผีปู่ย่า หรือปู่ตา เป็นต้น

๒.๖.๒ ความเชื่อตามคติพราหมณ์ในสังคมไทย

พระครูวามเทพมุนี (ชวิน รังสีพราหมณ์กุล) (๒๕๓๔, หน้า ๔๒-๔๘) กล่าวว่า ศาสนาพราหมณ์เข้ามาปะปนอยู่ในคติความเชื่อและวัฒนธรรมไทยหลายรูปแบบด้วยกัน ได้แก่

๑) **เชื่อในเทพเจ้า** ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาพหุเทวนิยม (polytheism) คือนับถือพระเจ้าหลายองค์ สามารถเลือกนับถือได้ตามจริตของแต่ละคน เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์หลายองค์เป็นที่เคารพนับถือของชาวไทย เช่น พระพรหมที่คนไทยนิยมไปกราบไหว้บนบาน พระอิศวร พระพิฆเนศวรเทพแห่งศิลปะ หรือพระอินทร์ ซึ่งปรากฏในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง

อนึ่ง หากพิจารณาจากคุณลักษณะเฉพาะของเทพแต่ละองค์ ตามตำนานเทพกำเนิดแล้ว ก็จะพบว่าอุปนิสัยของเทพเหล่านี้ สะท้อนถึงภาวะหมุนเวียนของโลก โดยเริ่มจากพระอิศวร ซึ่งมักให้พรคนที่บำเพ็ญตบะแก่กล้า ผู้ได้รับพรก็มักลืมหืมตาใช้อิทธิฤทธิ์ ก่อความวุ่นวาย ความทุกข์ร้อนแก่สังคม จนพระนารายณ์ ต้องลงมาปราบด้วยวิธีล้างโลกด้วยไฟประลัยกัลป์ ต่อจากนั้นพระพรหม ก็จะสร้างโลกขึ้นใหม่หมุนเวียนไปเช่นนี้

๒) เชื่อเวทมนต์คาถา อักษรเลขยันต์ โขกลาง ฤกษ์ยาม

เรื่องของเวทมนต์คาถาอักษรเลขยันต์ โขกลาง ฤกษ์ยาม เป็นต้นั้น เป็นอีกศาสตร์หนึ่งที่ฝังแน่นอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ศาสตร์เหล่านี้ันถือว่าเป็น **ไสยศาสตร์** เป็นศาสตร์ที่ ๔ ของศาสนาพราหมณ์ ที่จากเดิมมี ๓ คือ **ไตรเพท** ศาสตร์ที่ ๔ นี้ เรียกว่า **“อาถรรพเวทย์”** ความจริงคัมภีร์นี้ ไม่ได้จัดอยู่ใน ไตรเพท เกิดขึ้นภายหลัง ถึงอย่างไรก็ตาม ศาสนาพราหมณ์ได้แบ่งคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

๑) **ฤคเวทย์** เป็นคำฉันท์ใช้สำหรับสวดมนต์และสรรเสริญพระเจ้า

๒) **ยชุรเวทย์** เป็นคำร้อยแก้วให้สำหรับท่องบ่นเวลาบวงสรวงบูชาพระเจ้า

๓) **สามเวทย์** เป็นคำฉันท์ใช้สำหรับสวดมนต์ทำพิธีถวายน้ำโสม

๔) **อาถรรพเวทย์** เป็นคัมภีร์ประกอบด้วยเวทย์มนต์ คาถาเรียกผีสิง เทวดาให้ช่วยป้องกันอันตรายให้ และให้มีการแก้อาถรรพ์ ทำพิธีสาปแช่งให้เป็นอันตรายได้ด้วย

พิธีกรรมต่างๆ ที่คนไทยปฏิบัติอยู่มักจะได้รับอิทธิพลมาจากพราหมณ์ เช่น พิธีโล้ชิงช้า ซึ่งเป็นพิธีกรรมต้อนรับเทพเจ้าของพราหมณ์ พิธีแรกนาขวัญ พิธีตักน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีขอฝน พิธีสะเดาะเคราะห์ การตั้งศาลพระภูมิ ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ใช้น้ำเป็นส่วนประกอบสำคัญ เช่น การรดน้ำมนต์ รดน้ำสังข์ในพิธีแต่งงาน การเจิมแป้กระแจะ เป็นต้น

๒.๖.๓ ความเชื่อตามคติพุทธในสังคมไทย

พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นรากฐานแห่งอุปนิสัยใจคอของคนไทย เป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี อันดีงามของชาวไทย คนไทยส่วนใหญ่อาจนับได้ว่า ๙๕ % นับถือศาสนาพุทธและมีความภูมิใจให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทย ต่อมายุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป หลายสิ่งหลายอย่างก็เปลี่ยนไปตาม ปัจจุบัน (ปี พ.ศ.๒๕๕๘) ศาสนาพุทธก็เป็นเพียงหนึ่งในหลายๆ ศาสนาที่คนไทยนับถือ แต่ไม่อาจที่ถูกรับถือว่าเป็นศาสนาประจำชาติ

ถึงอย่างไรก็ตาม หากจะมองย้อนกลับไป ศาสนาพุทธได้เริ่มเผยแผ่เข้ามาประเทศไทยตั้งแต่ครั้งที่ผู้คนในดินแดนแถบนี้ับถือผิอยู่ก่อนแล้ว และจากการที่พุทธศาสนามีความยึดหยุ่นสูง และมีได้มีการบังคับให้เลิกเชื่อลัทธิอื่น ๆ รูปแบบของพุทธศาสนาที่ยึดถือปฏิบัติกันในประเทศไทยส่วนใหญ่ จึงมีลักษณะของความเชื่อเกี่ยวกับผีและไสยศาสตร์ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม ตลอดจนพิธีกรรม

และความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ผสมผสานอยู่ไม่น้อย อย่างเช่น การนับถือในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระเครื่อง การบนบานศาลกล่าวต่อพระพุทธรูปสำคัญ ๆ อย่างหลวงพ่อบุญรอด หลวงพ่อโสธร ตลอดจนการที่พระสงฆ์บางรูปทำพิธีรดน้ำมนต์ (พราหมณ์) พ่นน้ำหมากเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บหรือปิดเสนียดรังควาน การเอ่ยชื่อพระพุทธรูปองค์สำคัญโดยใช้คำนำหน้าว่า “หลวงพ่อบุญรอด” นั้น สะท้อนให้เห็นถึงการดึงเอาพระพุทธรูปให้มาสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมนุษย์เพื่อความอบอุ่นใจ มั่นคงทางใจยิ่งขึ้น นอกจากนี้การทำบุญเลี้ยงพระมักจะจัด “ข้าวพระ” คือ ข้าวปลาอาหารสำหรับเล็ก ๆ เพื่อถวายพระพุทธรูปด้วย ซึ่งหากพิจารณาตามหลักพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธรูปคือตัวแทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงหลุดพ้นจากโลกนี้แล้วจึงยอมไม่หิว ไม่กระหาย ไม่หนาว ไม่ร้อน การจัดของเช่นไหว้ จึงเหมือนผสานเอาความเชื่อทางไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

โดยเนื้อแท้แล้วศาสนาพุทธมิได้ให้ความสำคัญกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์และอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่เน้นการปฏิบัติทางศีลธรรมและการทำจิตให้บริสุทธิ์ โดยมีหลักทั่วไปคือ ทำความดี ละเว้นความชั่ว ชำระจิตใจให้สะอาด และการฝึกสมาธิจนกระทั่งบรรลุถึง “วิมุตติ” คือความหลุดพ้นจากบ่วงกรรมทั้งปวง

หลักธรรมทางพุทธศาสนา จึงสามารถนำมาเลือกใช้แก้ปัญหาสังคม ปัญหาชีวิตได้ เช่น การทำงานหรือทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนประสบผลสำเร็จได้ ควรจะนึกถึงธรรมะเรื่อง อิทธิบาท ๔ (ฉันทะ = ความพอใจ, วิริยะ = เพียร, จิตตะ = จดจ่อ, วิมังสา = ไคร่ครวญ) เป็นต้น หรือการสอนให้มนุษย์รู้จักความพอดีหรือเดินสายกลาง ไม่มากไม่น้อยเกินไป (มัชฌิมาปฏิปทา) ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางพระราชดำรินองค้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน คือ การมีชีวิตพอเพียง

๒.๗ ความเชื่อเชิงลึบในศาสนาพุทธ

ความเชื่อเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิต เพราะความเชื่อจะเป็นแรงผลักดันให้เราทำในสิ่งที่เราเชื่อ ระบบความเชื่อประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ **ตำนาน** **สัญลักษณ์** และ **พิธีกรรม** ที่จะต้องแยกทำความเข้าใจให้ชัดเจนขึ้น **ตำนาน** (myth) คือ เรื่องเล่าอันแสดงที่มาหรือต้นเค้าว่าทำไมจึงเกิด**สัญลักษณ์**นั้น ๆ หรือ**พิธีกรรม**นั้น ๆ หรือความเชื่อเช่นนั้น เช่น ประเพณีกรวดน้ำหลังทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับ มิที่มาแต่ครั้งก่อนพุทธกาลว่าเมื่อพระโพธิสัตว์ใกล้จะบรรลุพระโพธิญาณ ได้มีกองทัพพญามาร (เปรียบได้กับกิเลส) ยกมาขัดขวางมิให้ทรงตรัสรู้ พญามาราราชกษัตริย์พระโพธิสัตว์ว่า ท่านเป็นใคร สั่งสมบุญมาแต่ชาติไหน จึงคิดว่าจะตรัสรู้เป็นมหาบุรุษได้ในโลก พระโพธิสัตว์หรือเจ้าชายสิทธัตถะในเพศบรรพชิตทรงตอบว่า พระองค์ได้สั่งสมบุญบารมีมาเป็นอนเนกชาติ ยักษ์ก็ทำทนายต่อไปว่า ให้หาพยานมา พระโพธิสัตว์จึงชี้นิ้วไปที่พื้นดิน ทันใดนั้นแม่พระธรณีก็ปรากฏขึ้นและบีบมวยผมให้น้ำออกมาท่วมกองทัพพญามารแตกพ่ายไปและพระองค์ก็บรรลุพระโพธิญาณในที่สุด

เหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนนี้ทำให้เกิดรูปแบบวัฒนธรรมต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัยในท่านั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวาวางบนพระเพลาขวา นิ้วพระดัชนีชี้ไปเบื้องต่ำ คือดิน และเกิดภาพจิตรกรรมฝาผนังตอนมารผจญ (น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๓๐, หน้า ๒๓๗) ซึ่ง จิตรกรมักเขียนไว้ที่ผนังตรงข้ามพระประธาน นอกจากนี้ก็เกิดประเพณีกรวดน้ำหลังทำบุญทุกครั้ง จากความเชื่อว่า เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบุญบารมีครั้งใดก็จะหลั่งน้ำไปสะสมไว้ที่แม่พระธรณีทุกครั้ง และทำให้เกิดประติมากรรมรูปแม่พระธรณีบีบมวยผมด้วย อันที่จริง การกรวดน้ำก็เท่ากับเป็นการตั้งสมาธิจิต ตั้งความปรารถนาดีต่อญาติพี่น้องผู้ล่วงลับ ต่อเจ้ากรรมนายเวร ซึ่งก็คือสรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกให้ได้รับผลกุศลของเรา ซึ่งถ้าไม่สะดวกหรือลืม เราก็มักได้รับคำสอนจากผู้ใหญ่เสมอให้กรวดแห้งเอาก็ได้ หมายถึง ไม่ต้องใช้น้ำก็ได้ สิ่งสำคัญคือ ความตั้งใจแน่วแน่ต่อการอุทิศกุศล

ทุกสิ่งในโลก น่าจะมีทั้งคุณและโทษเปรียบเสมือนเหรียญสองด้าน ศาสนา คติความเชื่อที่สะท้อนผ่านวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม หรือข้อห้าม ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ก็ดี ล้วนมีคุณค่าในขณะเดียวกันก็อาจมีข้อเสียก็ได้ สุดแต่ผู้นำไปใช้จะมีดุลยพินิจเพียงใด ดังคำกล่าวที่ว่า เราจะตกเป็นทาสของประเพณีหรือเราจะนำประเพณีมาใช้ให้เป็นประโยชน์ นั่นคือ การปฏิบัติตามประเพณีโดยไม่รู้ความหมายที่แท้จริง โดยอ้างว่าทำตามกันมา เพราะสิ่งนี้จะเข้าข่ายของความมมงายไต้

ในสังคมไทยเรามากได้ยินคำกล่าวนี้เสมอคือ “ต๋ำน้ำพริกละลายแม่ น้ำ” นั่นคือ เมื่อจัดงานประเพณี-พิธีกรรมที่ไร้มักจะสิ้นเปลืองเงินทองมากมาย ส่วนใหญ่หมดไปกับการจัดเลี้ยงแขกเป็นการรักษาศักดิ์ศรีฐานะของเจ้าภาพ แม้จะกั้หนึ่ยืมสินก็ตาม หรือเมื่อจัดงานศพก็มักมีคำพูดว่า “คนตายชายคนเป็น” หมายถึง คนเป็นซึ่งหมายถึงเจ้าภาพและญาติพี่น้องก็มักจะต้องใช้เงินครั้งละมาก ๆ ไปกับการจัดงาน ซึ่งคำพูดนี้ไม่ยุติธรรมกับคนตายที่ไม่ได้มารู้เรื่องราวด้วยเลย อันที่จริงแล้วถ้าคนตายไม่ได้สั่งเสียให้ญาติจัดงานใหญ่โตก็่น่าจะต้องกล่าวโทษเจ้าภาพที่เอาคนตายมาขาย นอกจากนี้ช่วงหลัง ๆ มานี้ เจ้าภาพถึงกับให้มีบ่อนการพนันมาเล่นในงานศพเพื่อเก็บค่าเช่า (ค่าต่ง) ตัวอย่างนี้ยั้งทำให้เห็นชัดว่า เราใช้ประเพณีเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว ทั้งเป็นการนำไปสู่อบายมุขโดยตรง

๒.๘ ความเชื่อเชิงบวกในศาสนาพุทธ

สรรพสิ่งในโลกล้วนมี ๒ ด้าน หรือ มีสุข ก็มีทุกข์ มีดำ ก็มีขาว มียาว ก็มีสั้น ความเชื่อก็เฉกเช่นเดียวกัน เมื่อมีเชิงลบก็ต้องมีเชิงบวก ความเชื่อเชิงบวกนั้น ดังนี้

๒.๘.๑ ความเชื่อเป็นกลไกสร้างความเข้มแข็ง

การมีความคิด ความเชื่อในสิ่งเดียวกันย่อมหมายถึง ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ความกลมเกลียวที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ไปด้วยกัน ซึ่งส่งผลถึงความปึกแผ่น ความเข้มแข็ง

ของสังคมในที่สุด ความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะเรื่องผี เรื่องวิญญาณ จึงเป็นสิ่งที่อยู่คู่ชุมชนต่อไป เพราะเมื่อถึงจุดหนึ่งที่ความคิดทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบข้อสงสัยของมนุษย์ได้เราก็จะไปที่ระบบ ความเชื่อ

สังคมไทยในอดีตจึงจัดระบบความเชื่อเรื่องผีไว้อย่างสลับซับซ้อน มีเหตุมีผล ประกอบด้วยผีดีที่ให้คุณ และผีร้ายที่ให้โทษเมื่อทำผิดต่อกฎเกณฑ์ของสังคม ความเชื่อในเรื่องนี้จึงกลายเป็นกลไกควบคุมสังคมที่สำคัญ แต่สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันด้วยการเติบโตของระบบทุนนิยม รวมทั้งกฎหมายบ้านเมืองที่ลบล้างจารีตประเพณีดั้งเดิม ความเชื่อเรื่องผีที่เคยเป็นส่วนสำคัญในการควบคุมสังคมก็ลดบทบาทที่เป็นระบบลง (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๓๘, หน้า ๓๔)

แต่ถ้าพิจารณาใคร่ครวญเรื่องของความเชื่อในความหมายที่ตรงกันข้ามแล้ว เราก็จะพบว่า ความเชื่อ พิธีกรรมก็อาจเกิดผลเชิงลบเช่นกัน หากผู้คนงมงายอย่างไรเหตุผล เช่น การแจกน้ำมนตร์คาถานครฐานสูตรของกรุงเทพมหานคร เมื่อเดือนเมษายน ๒๕๔๕ ซึ่งเกิดเหตุจริตชนปลอมน้ำมนตร์มาเร่ขาย เพราะมีผู้คนแตกตื่นมาขอรับมากมายจนน้ำมนตร์ไม่พอแจก ทั้งยังเกิดภาวะระส่ำระสายจากฝูงชนที่แสดงความต้องการน้ำมนตร์อย่างแรงกล้า จึงปรากฏเหตุจริตชนที่ปลอมน้ำมนตร์ขายหาประโยชน์ให้ตนเอง

๒.๘.๒ ความเชื่อขจัดความกังวล สร้างความมั่นใจ

มนุษย์มีสัญชาตญาณของความกลัว ยิ่งในยุคที่ยังไม่มีหลักวิทยาศาสตร์อธิบายปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติได้ มนุษย์ก็ยิ่งกลัว ฟัวร้อง ฟัวแลบ ฟัวผ่า พายุ น้ำท่วม ฯลฯ มนุษย์จึงเชื่อว่าผีวิญญาณสิงอยู่ตามป่า เขา ทะเล ต้นไม้ แม้กระทั่งของใช้ในชีวิตประจำวัน การเช่นสำรวจไหว้พลี อ้อนวอน แม้กระทั่งติดสินบนสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ทำให้มนุษย์หายหวาดกลัว สบายใจขึ้น มั่นใจขึ้น และเกิดเป็นรูปแบบวัฒนธรรมต่าง ๆ ขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้วิทยาศาสตร์จะอธิบายสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเหล่านี้ได้ แต่บางครั้งก็ยังอธิบายไม่ได้ทั้งหมด เราจึงเห็นว่า คนในยุคปัจจุบันก็ยังนับถือภูตผีวิญญาณอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับความตาย (แสงอรุณ, ๒๕๔๒, หน้า ๓๘) เมื่อญาติพี่น้องคนใกล้ชิดถึงแก่ความตาย จึงมักมีพิธีกรรมเข้ามาช่วยลดความหวาดกลัวลงไป ต้องเอาข้าวเอาน้ำไปเช่นไหว้ที่โลงศพให้มากขึ้นเครื่องเช่น เพราะเกรงว่าวิญญาณจะหิวโหย ถึงเทศกาลที่เชื่อว่าโลกของผีจะเปิดประตูให้ลงมาเยี่ยมญาติในเมืองมนุษย์ก็จะมีพิธีทำบุญให้ และพิธีกรรมทำนองนี้จะพบว่าในทุกภูมิภาค ทุกกลุ่มชนในสังคมไทย เช่น ภาคกลางมีพิธีทำบุญบังสุกุลอัฐิวันสงกรานต์ ภาคใต้มีประเพณีชิงเปรตหรือที่เรียกสารทเดือนสิบ คนจีนมีประเพณีไหว้เซ็งเม้ง เป็นต้น พิธีกรรมดังกล่าวเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงโลกของคนเป็นกับโลกของคนตายให้มาอยู่ใกล้กัน ทำให้คนเป็นไม่รู้สึกลัวว่าเหว่มากนัก เพราะได้มีกิจกรรมติดต่อกับญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วเป็นครั้งเป็นคราว

นอกจากนี้หากทบทวนดี ๆ เราจะพบว่าประเพณีเกี่ยวกับวงจรชีวิตยังสร้างความเชื่อมั่นต่อสถานะที่เรียกว่าจุดเปลี่ยนผ่านของชีวิตให้ดูสนิทแนบเนียนขึ้น เช่น ประเพณีบวชก็จะมีพิธีทำขวัญนาค เสมือนหนึ่งการกล่อมเกลาจิตใจนาคให้ก้าวเข้าสู่สถานะภิกขุผู้มุ่งหมั่นผ้าเหลืองและจะใช้ชีวิตเยี่ยงคนในธรรมะที่ตนไม่คุ้นเคย เพื่อก้าวเข้าสู่การบวชเรียนให้เป็นคนสูงตามคติคนไทยก่อนจะเป็นผู้ใหญ่ที่ได้รับการยอมรับนับถือในสังคม และเข้าพิธีแต่งงานมีครอบครัวเป็นหลักเป็นฐานสืบไป เราจึงมีคำพูดล้อเลียนกันมาว่า “อย่าเบียดก่อนบวช”

พิธีแต่งงานก็เช่นกัน การที่คนสองคนจะตกลงใจหรือได้รับการตกลงจากผู้ใหญ่ให้ใช้ชีวิตร่วมกันไปตลอดชีวิต อาจเป็นความไม่คุ้นหน้า (ในยุคที่สังคมยังให้ความสำคัญกับความบริสุทธิ์ของทั้งคู่บ่าว-สาว) ความแปลกหรือความไม่คุ้นเคยนี้ทำให้ต้องมีพิธีแต่งงานเข้ามาเกี่ยวข้อง พิธีกินดอง (กินเลี้ยงเพื่อตอกความเป็นญาติกันทั้งสองฝ่าย) ของทางภาคอีสาน เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบ่าวสาวตลอดจนญาติทั้งสองฝ่าย กล่าวคือมีการ “ผูกข้อต่อแขน” ให้ญาติที่จะมาเป็นเขยหรือสะใภ้กับฝ่ายตนด้วย เท่ากับว่า พิธีกรรมเปิดโอกาสให้สร้างความคุ้นเคย ความอบอุ่นในระหว่างญาติมิตรที่จะมาเกี่ยวข้องกันด้วยอากัปกิริยาใกล้ชิดสนิทสนม จากสัมผัสและเส้นฝ้ายที่ใช้เท่ากับเป็นการสร้างความสบายใจ ความมั่นใจให้ทุกคนโดยเฉพาะบ่าว-สาว

๒.๘.๓ ความเชื่อช่วยรักษาสมดุลทางธรรมชาติ

เป็นที่ทราบกันดีในปัจจุบันว่า ป्राกฏการณ์ทางธรรมชาติที่ทวีปรีตผิดผันไปจากกฎเกณฑ์ธรรมชาติเช่นปรากฏการณ์เอลนีโญ เกิดจากการที่มนุษย์ฝืนธรรมชาติ ไม่ว่าจะตัดไม้ที่ละจำนวนมาก ๆ หรือใช้เชื้อเพลิงธรรมชาติ (น้ำมัน แก๊ส) หรือน้ำจำนวนมากเพื่อใช้กับระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การฝ่าฝืนนี้ทำให้ธรรมชาติขาดความสมดุล มีผลให้เกิดน้ำท่วม แผ่นดินไหว พายุรุนแรง ถึงฤดูฝน ฝนไม่ตก ถึงหน้าแล้งฝนกลับตกแบบกระเซ็นกระสาย ซึ่งสิ่งนี้ย่อมส่งผลมาถึงความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สินอันประมาณค่ามิได้ และเป็นผลกระทบในวงกว้างทุกภูมิภาคของโลก และน่าสังเกตว่าเกิดขึ้นบ่อยครั้งมากในช่วงหลังๆ มา

ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ ในขณะที่สังคมแต่ก่อนซึ่งยังเชื่อว่าดิน น้ำ ลม ไฟ มีวิญญาณสถิตประจำ คือ แม่พระธรณี (ดิน) แม่พระคงคา (น้ำ) พระพายุ (ลม) ไฟ (พระอัคนี) สามารถดลบันดาลภัยพิบัติได้หากไปลบหลู่ท่าน หรือนำท่านมาใช้อย่างประมาท

ความเป็นไปได้ว่าการที่คนแต่ก่อนทำพิธีเช่นสรวง พลิบูชาธรรมชาติเพราะเชื่อว่า ธรรมชาติมีวิญญาณสถิตอยู่ ทำให้มนุษย์ไม่กล้าฝ่าฝืน ไม่กล้าทำลายธรรมชาติ จะตัดต้นไม้แต่ละต้นก็ต้องมีพิธีเช่นสรวงขออนุญาตเทพารักษ์ เพื่อให้เทพารักษ์รู้ตัวและไม่โกรธคนตัด คนแต่ก่อนจึงตัดไม้เท่าที่ตนเองจะนำไปใช้สอย ทำให้ต้นไม้มีโอกาสเติบโตทัน ในขณะที่ระบบอุตสาหกรรมไม่เกรงกลัวเทพารักษ์จึงตัดทีละมาก ๆ หรือทีละภูเขา การขาดรากไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก ๆ ยึดน้ำไว้กับดิน จึงทำ

ให้เกิดอุทกภัย ซึ่งปรากฏการณ์นี้หากจะใช้คำพูดอย่างคนโบราณก็คงจะเป็นคำว่า “ถูกฟ้าดินลงโทษ” ซึ่งก็ไม่ผิดความจริงมากนัก

พวกกะเหรี่ยง สะกอ หรือปกากะญอมีพิธีเอากะบอกสายสะดือเด็กเกิดใหม่แขวนกับต้นไม้ใหญ่ในป่า แสดงว่าห้ามตัด ถ้ามีเด็กเกิดใหม่มากต้นไม้ที่ห้ามตัดก็มากขึ้นด้วย เป็นวิธีเก็บรักษาป่าแบบกะเหรี่ยง ภูมิปัญญาของชาวกะเหรี่ยงที่โยงความเชื่อกับการรักษาธรรมชาติด้วยวิธีนี้ เป็นแนวเดียวกับการที่คนไทยแต่ก่อนจะฝังรกไว้ที่ใต้ต้นไม้ หรือปลุกต้นไม้บนหลุมที่ฝังรกนี้ พร้อมกับบอกเล่าให้เด็กฟังเมื่อเด็กโตขึ้น เด็กก็จะรักษาต้นไม้ที่เหมือนเป็นต้นไม้คู่ชีพของเขา (เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๔๕, หน้า ๓๗)

สังคมไทยยังมีประเพณีที่เกี่ยวกับธรรมชาติอีกมาก เช่นทางภาคเหนือมีพิธีสืบชาติตาแม่น้ำ พิธีสืบชาติตาต้นไม้ สืบชาติตาป่า ในส่วนของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับน้ำนั้น ที่คนไทยทุกภูมิภาครู้จักกันดีคือ ประเพณีลอยกระทง ซึ่งวัตถุประสงค์ดั้งเดิมก็คือ การขอขมาแม่พระคงคา (วิญญาณที่เชื่อว่ารักษาแม่น้ำลำคลอง) ที่ตนได้ล่วงเกิน ถวายเพลิงปฎิบัติลงไป และขอขอบคุณแม่พระคงคาที่ให้นมนุษย์ได้ใช้อุโภคบริโภค นำเสียดายที่ประเพณีลอยกระทงเกิดความผิดเพี้ยนจากวัตถุประสงค์เดิมไปมาสู่สาระเพียงแค่ว่าความสนุกสนาน และเพื่อให้หนุ่มสาวได้อธิษฐานร่วมกันภายใต้แสงจันทร์วันเพ็ญ ก่อนที่ (อาจจะ) จะนำไปสู่โศกนาฏกรรมในคลินิกเถื่อนหากเกิดการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ หรือการที่หน่วยงานการท่องเที่ยวของรัฐบาลไทยหวังผลเพียงเพื่อให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวมากๆ ในช่วงเทศกาลลอยกระทงโดยไม่คำนึงถึงกระทงธรรมชาติหรือกระทงวัสดุสังเคราะห์ที่เป็นขยะในน้ำ (แม่พระคงคา) ที่จะเพิ่มมากขึ้นจากปกติ

นอกจากนี้ ทางภาคใต้เราพบว่าบริเวณที่เป็นป่าช้านั้น จะเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติอันยากที่ผู้ใดจะกล้าล่วงล้ำเข้าไปได้ในขณะที่ธรรมชาติบริเวณอื่น ๆ ถูกมนุษย์รุกรานนำไปใช้จนเกิดสภาพเสื่อมโทรม แต่บริเวณป่าช้านี้จะไม่มีใครเข้ามารบกวน จึงยังคงความสมบูรณ์อยู่ และชาวบ้านเชื่อว่าถ้าเข้าไปขอเก็บผักหญ้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะไม่ถูกภูติผีลงโทษ นอกจากจะโลภนำออกไปที่ละมาก ๆ เท่ากับธรรมชาติไม่มีโอกาสฟื้นตัว ปรากฏการณ์นี้ยังเกิดขึ้นในชนบททางภาคอีสานเช่นกัน คือบริเวณศาลผีปู่ตา ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน จะคงสภาพความสมบูรณ์ของธรรมชาติเช่นเดียวกับป่าช้านทางภาคใต้

วัฒนธรรมคติความเชื่อของสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกชน และระดับชุมชนมาช้านาน ผู้ปกครองสมัยโบราณอาศัยความเชื่อทางศาสนาพุทธ พราหมณ์ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นในระดับชาวบ้าน สร้างความเป็นปึกแผ่นให้สังคม แต่ทั้งนี้ผู้ปกครองก็จะต้องมีคุณธรรมด้วย นอกจากนี้ความเชื่อไม่ว่าจะเป็นทางคติพุทธ พราหมณ์ หรือผี จะให้คุณหรือโทษนั้นขึ้นอยู่กับมนุษย์ที่จะมีวิจรรณญาณอย่างไร จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็ได้ หรือจะตกเป็นทาสด้วยความเชื่อจนงาย ไร้เหตุผลก็ได้ เพราะแก่นพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเหตุผล เดินสายกลาง และผลเกิดจากเหตุ การมี “สติ” อาจ

ทำให้ไม่เสีย “สตางค์” ค่างมง่าย เช่น สะเดาะเคราะห์ด้วยราคา ๙๙๙ หรือ ๙๙ บาท ซึ่งนอกจากเสียเงินทองแล้ว บางครั้งยังอาจเสียตัวด้วย โดยเฉพาะสตรี และต้องไม่ลืมคำนึงถึงความต่างของ ๒ คำนี้ คือ

- **ไสยศาสตร์** (ไสยะ - ความหลับไหล งมง่าย โง่เขลา มั่วเมา)
- **พุทธศาสตร์** (พุทธะ - ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน แจ่มใส)

จะเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องของศาสนา-ความเชื่อ เพราะสิ่งนี้ก่อให้เกิดศิลปวัฒนธรรม ค่านิยมต่าง ๆ โดยเฉพาะในสังคมไทยซึ่งมีสถาบันหลักคือ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามยังมีวัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ อีกมากมายในทุกภูมิภาคของไทยที่เกิดจากความเชื่อท้องถิ่นนั้น ๆ และสิ่งนี้เป็นประโยชน์ที่ทำให้เกิดการรวมตัวของสังคม โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ที่เห็นเด่นชัดคือ ประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ แต่จะต้องตระหนักว่า ในปัจจุบันมีการใช้ความเชื่อทางไสยศาสตร์มากมายเพื่อตอบสนองความไม่มั่นคงทางจิตใจของผู้คนที่ยังขาดความเชื่อมั่นในหลักธรรมทางศาสนา จึงเปิดโอกาสให้คนทุจริตอาศัยความงมงายเป็นช่องทางทำมาหากิน ดังนั้นจึงขอให้ใช้วิจารณญาณในเรื่องนี้ให้ดีและถ่วงถี้ เพราะความเชื่อทางศาสนามีใช้แสดงออกทางวัตถุเครื่องกลางของคลังติดตัวเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงแบบแผนวิถีชีวิตทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการกิน การอยู่ การรักษาพยาบาล แม้การนุ่งห่มหรือข้อห้ามต่าง ๆ ที่เป็นจารีตหรือกลไกให้คนในสังคมได้ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างสันติสมานฉันท์จากวัฒนธรรมหลากหลายมิติ

รอบปีปฏิทินหลวงหนึ่งๆ ได้กำหนดวันพระราชพิธีและรัฐพิธีไว้ บางพระราชพิธีหรือรัฐพิธี จะกำหนดวันทีและเดือนไว้แน่นอน เช่น พระราชพิธีสงกรานต์ วันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและวันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์ เป็นต้น ส่วนพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับทางศาสนาจะกำหนดไว้เป็นวันข้างขึ้นข้างแรมและเดือน เช่น พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมาฆบูชา พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายผ้าพระกฐิน เป็นต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในวันดังกล่าว หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นผู้แทนพระองค์ไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องคมนตรีเป็นผู้แทนพระองค์ไปปฏิบัติกรณียกิจแทน

๒.๙ บ่อเกิดของพิธีกรรม

ความเห็นหรือจินตนาการนำไปสู่ความเชื่อ ความเชื่อนำไปสู่การปฏิบัติตามความเชื่อนั้น การปฏิบัติตามความเชื่ออย่างมีขั้นตอนหรือแบบแผน กลายเป็น “พิธีกรรม” พิธีกรรมดังกล่าวนี้จัดให้มีขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนดเป็นประจำเนืองๆ กลายเป็นเทศกาล ความเชื่อของมนุษย์ได้ถูกพัฒนาการมาจากการบอกกล่าวต่อๆ กันมา จนกลายเป็นนิยายปรัมปรา (Myth) แล้วยึดถือว่าเป็นส่วน

หนึ่งของการดำเนินชีวิตกลายเป็นลัทธิ เมื่อลัทธิความเชื่อเหล่านั้นได้พัฒนาเติบโตเป็นองค์กรใหญ่ขึ้นมีองค์ประกอบมากมายกลายมาเป็นศาสนา การประกอบพิธีกรรมก็กลายมาเป็นพิธีกรรมทางศาสนา (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔, หน้า ๕- ๑๑) ปัจจุบันศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) **ศาสนาเทวนิยม (theism)** เป็นศาสนาที่มีความเชื่อในเรื่องของพระเจ้า (God) ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนายูดาห์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาสิกข์ ศาสนาบาไฮ ศาสนาไซโรอัสเตอร์ และ ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๒) **ศาสนาอเทวนิยม (atheism)** ศาสนาประเภทนี้ ไม่เชื่อในการมีอยู่จริงของพระเจ้า โดยเชื่อว่าโลกและสรรพสิ่งเกิดขึ้นเองตามกฎของธรรมชาติ เชื่อว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ได้แก่ ศาสนาพุทธ และ ศาสนาเซน

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็ศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าและไม่เชื่อในพระเจ้าก็ตาม องค์ประกอบหนึ่งที่ศาสนาทุกประเภทต้องมีคือ พิธีกรรม อีมิล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส (สนิท สมัครการ, ๒๕๓๙, หน้า ๔) ได้กล่าวไว้ว่า พิธีกรรม เป็นองค์ประกอบที่สำคัญและมีค่ายิ่งของศาสนา เพราะพิธีกรรมทำให้มนุษย์ได้แสดงออกถึงความเป็นอัตลักษณ์ของศาสนา นั้นๆ ได้อย่างชัดเจน และพิธีกรรมทางศาสนานั้นยังสามารถที่จะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ในตัวองพิธีกรรมที่เคร่งครัดและสร้างความน่าเชื่อถือได้เป็นอย่างดี

๒.๙.๑ บ่อเกิดของพิธีกรรมตะวันตก

อารยธรรมอียิปต์ สื่ให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาวตะวันตกมาช้านาน เกิดจากบริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ พิธีกรรมที่เกิดขึ้นและปรากฏชัดแจ้งคือ พิธีกรรมที่เกิดจากความเชื่อในเรื่องชีวิตหลังความตาย มัมมี่ (Mummy) คือ ศพที่ดองหรือแช่ในน้ำยาพิเศษในประเทศอียิปต์ พันทั่วทั้งร่างกายด้วยผ้าลินินสีขาว เพื่อเป็นการรักษาสภาพของศพเพื่อรอการกลับคืนร่างของวิญญาณผู้ตาย ตามความเชื่อของชาวอียิปต์โบราณ คำว่า "มัมมี่" มาจากคำว่า "มัมมียะ" (Mummiya) ซึ่งเป็นคำในภาษาเปอร์เซีย มีความหมายถึงร่างของซากศพที่ถูกดองจนกลายเป็นสีดำ โดยชาวอียิปต์โบราณจะทำมัมมี่ของฟาโรห์และเชื้อพระวงศ์ทุกพระองค์ และนำไปฝังในลักษณะแนวนอนภายใต้พื้นแผ่นดินทรายของอียิปต์ อาศัยแรงลมที่พัดผ่านในแถบทะเลทรายอาระเบียและทะเลทรายในพื้นที่รอบบริเวณของอียิปต์ เพื่อป้องกันการเน่าเปื่อยของซากศพที่อาบด้วยน้ำยา อียิปต์โบราณมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของชีวิตหลังความตาย เกี่ยวกับการหวนกลับคืนร่างของวิญญาณ โดยมีความเชื่อว่าเมื่อวิญญาณออกจากร่างไปชั่วระยะเวลาหนึ่งจะหวนกลับคืนสู่ร่างเดิมของผู้เป็นเจ้าของ จึงต้องมีการถนอมและรักษาสภาพของร่างเดิม โดยการแช่และดองด้วยน้ำยาปิทูมิน ซึ่งจะช่วยรักษาและป้องกันไม่ให้ซากศพเน่าเปื่อยผุพังไปตามกาลเวลา (Wikipedia, ๒๕๕๘)

นักโบราณคดีวิทยาศาสตร์ (archeologist) มีความเห็นว่า มนุษย์ดึกดำบรรพ์ร่วมสมัยมนุษย์โคร-มาญ็อง (Cro-magnon) ตั้งแต่สองสามหมื่นปีมาแล้ว เชื่อว่าผู้ที่ตายไปแล้วจะเกิดใหม่ในโลกหน้าที่หนึ่งที่เคยหรือกลับฟื้นขึ้นมาใหม่ จึงมักบรรจุาช้าง หรือกระดูกสัตว์ อายุขัยที่ทำได้ด้วยหินไว้ในหลุมฝังศพ ต่อมาในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะจากส่วนไหนของโลก เช่น อียิปต์ ไชปีเรีย จีน อเมริกา แม้กระทั่งในบ้านเรา ล้วนพบเครื่องใช้รวมอยู่ในหลุมฝังศพด้วย

พิธีกรรมทางศาสนาที่ถ่ายทอดเป็นเรื่องลึกลับเฉพาะวงใน (esoteric) ที่เกี่ยวกับความตาย ในสมัยเริ่มมีการบันทึก ไม่ว่าจะในรูปของตำนานหรือนิยายปรัมปรา เช่น บนแผ่นกระดาษปาปิรัส (hieroglyphic writing) ที่อียิปต์ใช้แผ่นดินเหนียว (cuneiform pictographic writing) ที่เมโสโปเตเมีย มาจนถึงการบันทึกที่อาจถือว่าเป็นกึ่งประวัติศาสตร์ เช่น ที่สลักไว้ตามฝาโลงศพและปิรามิดที่เป็นโครงการต่างๆ ในโอลด์เทสตาเมนต์

อียิปต์ในยุคสมัยก่อนมีราชวงศ์ (Predynastic Egypt) ตั้งแต่ก่อน ๕,๐๐๐ ปี มาแล้ว เชื่อว่ามนุษย์ตายไปแล้วจะคงสภาพของรูปร่าง และจิตวิญญาณเอาไว้เช่นเดียวกับตอนยังมีชีวิตอยู่ ดังนั้น ในสมัยก่อนปิรามิดหลุมฝังศพของคนสำคัญ นอกจากจะมีเครื่องใช้ อาวุธ หรือ เครื่องประดับแล้ว ยังมีศพของผู้ถูกฆ่าตายใหม่ๆ เพื่อให้ตามไปเป็นบริวารรับใช้ในภพหน้าด้วย เช่น องค์ฟาโรห์ ซึ่งถือว่าเป็นทั้งกษัตริย์และเทพในภาพเดียวกัน วิญญาณของฟาโรห์จะออกจากร่างภายหลังที่ได้ตายไปแล้ว และทันทีที่จะไปสิงสถิตอยู่รอบดาวเหนือ (Circumpolar star) ในสมัยอียิปต์โบราณ ไม่ใช่ดาวเหนือในปัจจุบันที่เป็นดาวโพลาริส (Polaris) แต่เป็นดาวซีเรียส (Sirius) ซึ่งตอนนี้ย้ายลงไปอยู่ตำแหน่งที่ต่ำกว่าระดับขอบฟ้าวิญญาณของฟาโรห์จะเดินทางไปกับเรือของเทพ รา (Ra or Re) เป็นเทพแห่งดวงอาทิตย์ ในสายกลางราชวงศ์ นับแต่ฟาโรห์อะเค็นนาตอน (Akhenaton) เมื่อพระเจ้าทั้งหมดรวมเป็นองค์เดียวกัน เรียกว่า อะต็อนหรืออะเต็น (Aton-Aten) คือ รา องค์เดิม ในสมัยหลัง (Late Dynasty) จนถึงสมัยกรีกและโรมัน ฟาโรห์ จึงเป็นพระเจ้าที่ชื่อ โอสิริส (Osiris)

แม้แต่นักปรัชญาที่มีชื่อเสียงอย่างพลาโต ยังได้กล่าวถึงเรื่องการตายแล้วฟื้นจากการบันทึกในหนังสือรีพับลิคเล่มที่สิบ (Republyc Book) ของพลาโต ได้เล่าถึงทหารชาวกรีกชื่อเออร์ (Er) ที่สิ้นสติตายไปถึง ๑๒ วัน จนกระทั่งได้มีผู้นำร่างเขาขึ้นวางบนเชิงตะกอนเพื่อทำพิธีเผาศพ ขณะที่นักบวชกำลังร่ำร้องโองการ และทหารกำลังจุดไปตามทางที่สองปากปลุกต้นไม้ไว้บนสะพาน จนกระทั่งถึงบริเวณที่ผู้คนถูกลงโทษ ทรมานอย่างแสนสาหัส เขาได้พบกับเทพแห่งความตาย ผู้สั่งให้เขาเดินทางกลับมายังโลก เพราะเวลาสำหรับเขายังมาไม่ถึง แต่เขาต้องเสียเวลาไปมาก เพราะได้ไปเห็นการชำระความดีความชั่วและความต้องการของวิญญาณ ผู้ที่จะได้เลือกกลับมาเกิดใหม่อีกครั้ง

ความเชื่อดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นได้กลายมาเป็นบ่อเกิดของการประกอบพิธีกรรมอื่นๆ ตามมาอย่างเป็นลูกโซ่ที่เกี่ยวเนื่องกัน หรือแม้แต่ความเชื่อในเรื่องของพระเจ้างดกล่าว มนุษย์พยายามที่จะอธิบายกิริยาอาการ อารมณ์ของพระเจ้า ให้เหมือนมนุษย์ มีโกรธ มีดีใจและต้องการอาหาร

อันเป็นเลิศ ซึ่งมนุษย์จัดแสงทานำมาบูชาเป็นเครื่องเซ่นสังเวยโดยเครื่องสังเวยเป็นอาหารที่สามารถจัดหามาได้ในท้องถิ่นและต้องจัดวางอย่างเป็นพิเศษและถูกต้องที่สุด

๒.๙.๒ บ่อเกิดของพิธีกรรมตะวันออก

พิธีกรรมที่เกิดขึ้นในซีกโลกตะวันออก อันมีแหล่งกำเนิดมาจากอารยธรรมที่เจริญ โดยเฉพาะแหล่งอารยธรรมที่เกิดบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ได้แก่ ประเทศอินเดียปัจจุบัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญทางตะวันออก เป็นแหล่งกำเนิดศาสนาและปรัชญา พร้อมทั้งพิธีกรรมมากมาย โดยเฉพาะพิธีกรรมอันเกิดจากความเชื่อทางลัทธิ และศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ได้ถือกำเนิดขึ้นในชมพูทวีป เมื่อกว่า ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีความเคารพศรัทธาในองค์พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายที่มีอำนาจอยู่เหนือสรรพสิ่ง โดยเฉพาะพระพรหม - ผู้สร้าง พระวิษณุ - ผู้รักษา และพระศิวะ- ผู้ทำลาย ซึ่งเรียกรวมกันว่า **ตรีมูรติ** ซึ่งศาสนาพราหมณ์ เป็นศาสนาที่ได้เกิดมีมาช้านานแล้ว ในประเทศอินเดีย เป็นศาสนาของชนเผ่าอารยัน หรือ อินโดยูโรเปียน (Indo-European) บรรพบุรุษของพวกอินโด-อารยัน ตั้งรกรากอยู่เหนือเอเชียตะวันออกเฉียงตอนกลางของทวีปเอเชีย (Central Asia) โดยไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง กลุ่มอารยันต้องเร่ร่อนทำมาหาอาหารเหมือนกับชนเผ่าอื่นๆ ในจุดนี้เองที่ทำให้เกิดการแยกย้ายถิ่นฐาน เกิดมีประเพณี และภาษาที่แตกต่างกันออกไป กลุ่มอารยันดังกล่าว มี ๓ กลุ่มที่พากันอพยพไปยังส่วนต่างๆ กลุ่มที่สำคัญที่จะกล่าวถึง คือ กลุ่มที่อพยพมาสู่ลุ่มแม่น้ำสินธุแล้วได้ไปพบกับชนพื้นเมืองที่เรียกว่า ดรวิเดียน (Dravidin) หรือ มีลักกะ (คนป่า) บางครั้งก็เรียกว่า ทัสยู (ทาส) ซึ่งหมายถึง ทาส ของอารยันนั่นเอง

ก่อนที่จะถูกชนชาติอารยันเข้ามารุกรานนั้น พวกทัสยู หรือ ทาส นี้ ที่อยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำสินธุมีความเชื่อ มีวัฒนธรรม และมีศาสนาของตนอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งการเริ่มต้นศาสนาของพวกอารยันก็ได้นำเอาศาสนาของพวกทัสยูมาผสมผสานด้วยเป็นอันมาก ศาสนาของชาวอารยันนั้น เกิดขึ้นได้ด้วยมีมูลเหตุอย่างหนึ่งคือ ความไม่รู้จักรัศมีศาสตร์ หมายถึงว่า ชาวอารยัน ดั้งเดิมนั้นมิได้มีความรู้ในมูลเหตุแห่งธรรมชาติ จึงได้ยกย่องธรรมชาติประเภทต่างๆ ขึ้นเป็นเทวะ (เทพเจ้า) และแบ่งออกเป็นหมวดสูงต่ำเพื่อสะดวกแก่การนับถือและการทำบัตพลี หรือ จัดพิธีกรรมถวาย หมวดสูงต่ำแห่งเทวะที่วานี้ได้จัดให้มีทั้งสิ้น ๓ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ เทวะบนสวรรค์ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์

หมวดที่ ๒ เทวะบนพื้นอากาศ เช่น วายุ วรุณ (ฝน)

หมวดที่ ๓ เทวะบนพื้นโลก เช่น อัคคี (ไฟ) ธรณี (แผ่นดิน)

ต่อมา ศาสนาฮินดู ได้มีการพัฒนาตัวเองขึ้นมาจากศาสนาพราหมณ์เมื่อ ๗๐๐-๑,๐๐๐ B.C. เกิดมีคัมภีร์ เรียกว่า **ไตรเภท** และวรรณคดีทางศาสนาขึ้นมามากมาย ปรัชญาต่างๆ ก็แตกแขนงออกไปมากมายเช่นเดียวกัน ความเชื่อดังกล่าวนั้นก่อให้เกิดพิธีกรรม จึงได้มีการเขียนคัมภีร์

เกี่ยวกับพิธีกรรมขึ้น เรียกว่า **อาถรรพเวท** เป็นพระเวทย์ที่ 4 ซึ่งเขียนขึ้นมาในภายหลัง ประกอบด้วย บทสวดเกี่ยวกับไสยศาสตร์ เป็นพระเวทย์ชนิดพิเศษเรียกว่า “**ฉันท**” อันมิได้ถูกจัดอยู่ในไตรเวท เพราะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีบูชาอัญมณีแต่อย่างใด อาถรรพเวทนี้ ถือว่าเป็นความรู้ที่ปรากฏแก่พวกพราหมณ์**อหฺวาร** พระเวทย์ตอนนี้มีมีความเกี่ยวข้องกับไสยศาสตร์ บทสวดต่างๆ อันมีจุดประสงค์เพื่อขจัดโรคและภัยพิบัติ ทั้งกล่าวรวมถึงหน้าที่ของกษัตริย์และสังฆกรรมชั้นสูง คัมภีร์พระเวทแต่ละคัมภีร์นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ มंत्रะ และพราหมณะ มंत्रะ หรือ มนต์รวบรวม บทสวดที่กล่าวถึงเทพเจ้าแห่งปัญญา สุขภาพ ความมั่นคง และความมีอายุยืน รวมถึงบทสวดอ่อนวอนเพื่อขอทาสบริวาร สัตว์เลี้ยง บุตร ชัยชนะในสงคราม หรือแม้กระทั่งการขอให้ยกเลิกซึ่งบาปทั้งปวงอันได้กระทำลงไป บางทีก็เรียกว่าสังหิตา หมายถึง บทสวดหรือมนต์ที่ใช้ในการทำพิธีบูชาตนเอง

พระพุทธศาสนาเจริญในอินเดียเคียงคู่กับศาสนาพราหมณ์ ต่อมาความเชื่อใน ๒ ศาสนานี้ก็ได้ประยุกต์ประสมประสานระหว่างหลักคำสอนกับพิธีกรรมของทั้ง ๒ ศาสนา เข้าด้วยกันในหลายเรื่อง พระพุทธศาสนาที่ว่าเป็นพระพุทธรูปศาสนาิกายมหายาน พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาิกายมหายาน สามารถจำแนกออกได้ ดังนี้

๑) พิธีอภิเษก คือ พิธีรับเข้าหมั้นหรือรับเป็นศิษย์ของพุทธตันตระ เป็นการครอบวิชาให้เพราะในคติลัทธินี้ แม้พระโพธิสัตว์ต้องผ่านการอภิเษกจากบรรดาพระพุทธเจ้าก่อนจึงจะบรรลุภูมิได้

๒) พิธีมंत्रะ หรือ ธารณี คือ การสังวิธยายมนตร์หรือการบริกรรมคาถา ต้องอ้อเสียงให้ถูกต้อง อักษรวิธีย่าให้อักษรวิบัติ ซึ่งการเชื่อถือเวทมนตร์คาถาอาคมหลังของไทย ก็คงมาจากพุทธตันตระนี้เอง แต่เรียกรวมว่าพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ พุทธตันตระนั้นดึงเอาวิธีการของไสยศาสตร์ทางศาสนาพราหมณ์มา แต่เปลี่ยนเทพเป็นพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์แบบมหายาน

๓) พิธีมูทรา คือ แสดงท่าต่างๆ ด้วยนิ้วมือ หรือแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นเครื่องหมายประจำองค์พระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย เช่น สมาธิมูทรา ธรรมจักรมูทรา วิตรรกมูทรา วัชระมูทรา เป็นต้น ที่เรียกว่า ปาง เช่น ปางสมาธิ ปางแสดงธรรมจักร ปางประทานอภัย เป็นต้น โดยพวกตันตระถือว่าผู้ใดทำรูปกายของตน ให้มีอาการดูอาการ หรือมูทราของพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ หรือเทพองค์ใดก็เท่ากับเชิญท่านดังกล่าวนั้นให้มาอยู่กับตน ท่ามูทรานี้เดิมเป็นของฮินดูตันตระต่อมาพุทธตันตระฝ่ายซ้ายนำมาใช้

๔) พิธีสมาธิ คือกำหนดจิตให้จดจ่ออยู่กับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่งจนปรากฏว่าเรากลายเป็นพระหรือเทพนั้นๆ นี้คือจุดหมายสูงสุดของพุทธตันตระ

๒.๘ ลักษณะสำคัญของพิธีกรรมทางศาสนา

สุริยา รัตนกุล (๒๕๕๕, หน้า ๔- ๕) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของพิธีกรรมในศาสนาที่ขาดไม่ได้ว่า มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑) ความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) และ

๒) ความสูงส่ง (Holy)

อธิบายว่า ความคิดเรื่องการทำพิธีกรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์มีความคิดว่าศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งอยู่รอบตัวเขา ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่เขาจับต้องไม่ได้ แต่รู้สึกได้ รูปแบบ (Form) ของสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสูงส่งแตกต่างกันไปแล้วแต่บริบททางวัฒนธรรม (Cultural context) และภูมิปัญญาที่อารยธรรมนั้นๆ ตั้งอยู่แต่สิ่งที่เหมือนกันที่ต้องมีแน่นอนคือแนวความคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) และสูงส่ง (Holy) ถ้าพิธีกรรมใดไม่ได้ทำเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งก็ไม่ใช่พิธีกรรมทางศาสนา

การที่จะกำหนดว่า**ศักดิ์สิทธิ์**จะต้องทำอย่างไรนั้น ก็แล้วแต่ภูมิปัญญาที่ผู้อยู่ในศาสนาต่างๆ มีอยู่ศาสนาปฐมฐานหรือศาสนาปฐมบรรพ์ (Primitive religions) ก็เป็นอย่างหนึ่ง ศาสนานับถือพระเจ้าหลายองค์ (Polytheism) ก็เป็นอีกหลายอย่าง แล้วแต่ว่านับถือพระเจ้าองค์ไหน ศาสนาใหญ่ในโลกที่มีศาสนิกมาก เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ฯลฯ ก็เป็นอีกแบบหนึ่ง แต่สำรวจวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งหลายในโลกแล้ว ไม่มีพบเลยที่มีการทำพิธีเพื่อความไม่ศักดิ์สิทธิ์หรือทำพิธีไปอย่างนั้นๆ เอง ศาสนาต่างๆ ในโลกมีการทำพิธีเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ทั้งนั้น ส่วนการทำพิธีกรรมจะเป็นองค์ประกอบหลักของศาสนาหรือไม่ ก็แล้วแต่ภูมิปัญญาของผู้สอนศาสนาและผู้นับถือศาสนานั้นๆ เท่าที่สังเกตเห็นนั้นส่วนมาก ศาสนาที่มีคำสอนทางศีลธรรมและจริยธรรมลุ่มลึก มักจะไม่นับเรื่องพิธีกรรม ส่วนศาสนาที่มีคำสอนทางจริยธรรมและศีลธรรมน้อย ก็มักให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมเป็นอย่างมาก เพราะถ้าไม่ประกอบพิธีกรรมแล้วก็ไม่สามารถจะแยกเรื่องโลกของโลกียชน (the profane) กับโลกของศาสนา (the sacred) ได้ด้วยอะไร

ส่วนเรื่อง**ความสูงส่ง (Holy)** นั้นเป็นของคู่กับความศักดิ์สิทธิ์ แต่ไม่ใช่เป็นคู่แบบแนบแน่นแยกกันไม่ได้ ในพิธีกรรมของศาสนาปฐมฐานบางส่วนที่เรียกว่าไสยดำ (black magic) นั้น ผู้ประกอบพิธีและผู้เข้าร่วมพิธีต้องการให้มีความศักดิ์สิทธิ์ แต่เราไม่อาจจะเรียกว่าพิธีกรรมของเขาว่าเป็นพิธีที่สูงส่ง (Holy) ได้ เพราะเขาทำพิธีที่ต่ำช้า เช่น การปล่อยมิดโต้เข้าห้องคน หรือการทำเสน่ห์ยาแฝด หรือพิธีกรรมที่ต่ำช้าพิสดารเกินกว่าจินตนาการของคนปรกติจะคิดไปได้ เช่น การตระเวนเอาศพแห่งของทารก (กุมารทอง) บรรจุไปในกระเปาะของเขาเองไปตามที่ต่างๆ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะศักดิ์สิทธิ์หรือไม่ ไม่ใช่เรื่องจะมาอภิปรายกัน ณ ตรงนี้ แต่ที่จะให้เรียกว่าเป็นพิธีกรรมที่สูงส่ง (Holy) นั้นคงจะไม่มีผู้ใดที่มีจิตใจปกติธรรมดาจะยอมเรียกให้ หรือเห็นว่าสูงส่ง

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๔, หน้า ๑๒-๑๓) ได้กล่าวไว้ว่า พิธีกรรม มีองค์ประกอบหลายประการที่สามารถอธิบายได้ ดังนี้

๑) ความเชื่อ (believe) หรือ ความศรัทธา (faith)

พิธีกรรมจักเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความเชื่อ ความศรัทธาต่อลัทธิศาสนานั้นๆ เช่น เชื่อว่ามีพระเจ้า เชื่อว่าได้กระทำเบตพลีแล้ว ญาติที่ล่วงลับไปแล้วจักได้รับกุศลที่ได้อุทิศไป หรือแม้แต่เชื่อว่าถ้าป่วยมีโรคโรคร้ายไข้เจ็บเกิดขึ้นอยู่เสมอ ให้นิมนต์พระสงฆ์มาพิธีสืบชะตาก็จักหาย เป็นต้น

๒) ผู้ประกอบพิธีกรรม

มักจะหมายถึง เจ้าพิธี หรือ ผู้ที่สามารถที่จะสื่อสารโลกมนุษย์นี้ไปยังสภาวะที่ลึกลับ หรืออำนาจลึกลับ ที่คนธรรมดาไม่สามารถที่จะสื่อไปได้ จึงต้องอาศัยผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นผู้สื่อความต้องการไปสู่อำนาจลึกลับนั้น เช่น พระเจ้า เทพเจ้า เทวดา ผี เป็นต้น

๓) ภาษา

การสื่อสารระหว่างมนุษย์กับอำนาจลึกลับหรือพระเจ้า เทพเจ้า ผู้ประกอบพิธี มักจะใช้ภาษาที่ผิดไปจากภาษามนุษย์สามัญกลุ่มนั้นๆ ใช้หรือบางครั้งก็ใช้สัญลักษณ์และการทำนายเป็นการสื่อสารจากอำนาจลึกลับนั้นมาสู่มนุษย์

๔) สร้างขวัญและกำลังใจ

พิธีกรรมนั้นๆ จะต้องมีผลต่อจิตใจ กล่าวคือ ผู้ที่ได้กระทำกิจกรรมตามพิธีกรรมทางศาสนาแล้ว จะรู้สึกมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้เกิดกำลังใจที่จะต่อสู้ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่ตนเองประสบอยู่ได้

๕) สัญลักษณ์

การจัดพิธีกรรมแบบต่างๆ จะต้องมีอุปกรณ์ เช่น ดอกไม้ รูปเทียน เครื่องเช่นต่างๆ ตลอดจนการแสดงกิริยาท่าทาง เช่น ทำร้ายรำ การประนมมือ การไหว้ เป็นต้น

๖) สื่อ

การใช้สื่อต่างๆ เช่น สื่อทางเสียง มีการขับร้อง บรรเลงดนตรี เพื่อให้เกิดความสงบและเอิบอิมใจ เพื่อให้พิธีกรรมนั้นเกิดความศักดิ์สิทธิ์

๒.๙ ประเภทของพิธีกรรมทางศาสนา

พิธีกรรมต่าง ๆ สามารถแยกประเภทออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๒, หน้า ๑๐) คือ

๑) **พิธีที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน** ได้แก่ พิธีแต่งงาน พิธีขอขมา พิธีบายศรี พิธีศพ พิธีเลี้ยงผี ฯลฯ

๒) **พิธีเกี่ยวกับศาสนา** ได้แก่ การทำบุญบ้าน พิธีสืบสองเดือน ฯลฯ

นอกจากพิธีกรรมที่จัดเป็นประเภทใหญ่ ๆ เหล่านี้แล้ว ยังสามารถแบ่งเป็นประเภทย่อย ๆ อีก ๑๐ ประเภท คือ

๑) **พิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นประจำวัน** อาทิ สวดมนต์ บำเพ็ญภาวนา สรรเสริญ กราบ ไหว้ครูอาจารย์ หรือเทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสำนักหรือโบสถ์ ฯลฯ

๒) **พิธีกรรมที่ปฏิบัติเป็นครั้งคราว** เป็นการกระทำในกรณีสถานการณ์ยังไม่อำนวย หรือพิธีกรรมที่กระทำเป็นประจำเป็นปฐมฤกษ์ เช่น พิธีการวางศิลาฤกษ์ พิธีการบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่ พิธีการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาสถิตชั่วคราวแล้วเชิญกลับ ฯลฯ

๓) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการชำระล้างบาป** เป็นพิธีกรรมที่มีเกิดขึ้นในประเทศจีน และอินเดีย วันกระทำพิธีจะเป็นวันก่อนวันเพ็ญและเดือนแรมในแต่ละเดือน และในช่วงก่อนกระทำพิธีกรรมที่สำคัญ

๔) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเลี้ยง** ราชบัณฑิต พราหมณ์ หรือนักปราชญ์ ในวาระสำคัญของผู้ประสงค์เป็นเจ้าภาพ

๕) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว**

๖) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเบิกปฐมฤกษ์** ด้วยการกระทำในฤกษ์งามยามดีสำหรับสถานที่การทำงาน หรือของนั้นอันเป็นการแสดงถึงการเริ่มต้น

๗) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับประเพณี** เป็นพิธีที่หน่วยงานราชการ หรือประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำหนดวัน โดยประชุมกัน เช่น วันพีชมงคล ประเพณีทำขวัญข้าว ฯลฯ

๘) **พิธีกรรมเฉพาะบุคคล** จะเป็นการกระทำในโอกาสอันพึงเกิดความปิติ เช่น การตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ โคนจุก แต่งงาน ฯลฯ โดยมากมักถือเอาวันฤกษ์ดี ซึ่งถูกโฉลกกับผู้เป็นเจ้าของงานพิธีนั้น ๆ เพื่อเสริมขวัญและกำลังใจ

๙) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการอ้อนวอนพระเจ้า** เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและสมหวัง เช่น พิธีการบนบานศาลกล่าว พิธีกรรมบูชาเพื่อขอบุตร ฯลฯ

๑๐) **พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการพลีสุกกรรม** หรือการบูชาครู หรืองานพิธีประจำปี จะกระทำกันเพียงปีละหนึ่งครั้ง เช่น พิธีตรียัมปวาย พิธีพลีสุกกรรมของพรหมสถาน ฯลฯ โดยพิธีตรียัมปวายเป็นวันที่มหาเทพเสด็จสู่โลกมนุษย์และวันพลีสุกกรรมเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยโบราณ

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๔, หน้า ๑๓ - ๒๗) กล่าวว่า “**พิธีกรรม**” เกิดจากวิวัฒนาการแห่งความเชื่อของมนุษย์ที่ต้องการที่จะให้ความเชื่อนั้นมีทั้งหลักปฏิบัติที่เหมือนกัน และสร้างความน่าเชื่อถือต่อความเชื่อของมนุษย์ ซึ่งหลักปฏิบัติต่างๆ เมื่อมีรูปแบบ แบบแผนที่ตายตัวและยังให้คุณและโทษแก่ผู้ปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติตามก็ได้ ซึ่งพิธีกรรมสามารถ

ที่จะแยกออกเป็นพิธีกรรม ออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ พิธีกรรมศาสนา พิธีกรรมลัทธิความเชื่อ พิธีกรรมจารีตประเพณี พิธีกรรมวัฒนธรรมประเพณี มีอธิบาย ดังนี้

๑) **พิธีกรรมในศาสนา** ได้แก่ พิธีกรรมที่ปฏิบัติต่อศาสนา พระเจ้า คำสอน ได้แก่ การถวายสังฆทาน ถวายผ้ากฐิน การทำบุญตักบาตร การรับศีลจุ่ม การสวดอ้อนวอนพระเจ้า การบูชารูปเคารพ (Images) พิธีล้างบาป พลีสกรรม บูชาครู พิธีตรียัมปวาย (เป็นวันที่พระมหากษัตริย์เสด็จสู่โลกมนุษย์) เป็นต้น ซึ่งพิธีดังกล่าวจะเป็นข้อปฏิบัติตามพิธีกรรมของศาสนาต่างๆ ตามแต่ผู้ปฏิบัติจะนับถือศาสนาใด

๒) **พิธีกรรมในลัทธิความเชื่อ** ได้แก่ พิธีกรรมที่มีความเชื่อว่าตัวเอง มีพ่อเกิด แม่เกิด พ่อแก่่น ย่าแก่่น หรือ เชื่อว่า ชีวิตคนขึ้นอยู่กับ ดวงเกิด เส้นลายมือ ตลอดจนความเชื่อที่นอกเหนือจากศาสนาที่ตนนับถือแต่ได้เชื่อถือและปฏิบัติสืบๆ ต่อกันมา เช่น พิธีครอบครู พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ หรือ พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น

๓) **พิธีกรรมในจารีตประเพณี** ได้แก่ พิธีกรรมที่เกิดจากความเชื่อที่มีข้อปฏิบัติสืบๆ กันมา ใครไม่ปฏิบัติตามก็อาจจะมีโทษหนัก-น้อย-เบาแล้วแต่จารีตที่แต่ละกลุ่มหนัก-น้อย-เบา ชนตั้งขึ้น เช่น พิธีกรรมขอขมาผีบ้านผีเรือนที่หนุ่มไปจับต้องหญิงสาว พิธีกรรมการแต่งงาน พิธีกรรมลักพาสาวหนีของชาวเขา ซึ่งพิธีกรรมประเภทนี้ได้รวมไปถึง พิธีกรรมการทำบุญงานศพ การฝัง การเผาศพ อีกด้วย พิธีกรรมจารีตประเพณีนี้เรามักได้ยินคนอีสานเรียกพิธีกรรมประเพณีว่า “ฮีต” เช่นเดียวกับคนภาคเหนือ

๔) **พิธีกรรมในวัฒนธรรม** ได้แก่พิธีกรรมที่เกิดจากการวางระเบียบของสังคมนั้นๆ ให้มีการปฏิบัติต่อกัน เช่น พิธีปฏิญาณตนสวนสนามของทหาร พิธีการกราบ การไหว้ การรับของจากผู้ใหญ่ เป็นต้น

นอกจากนี้พิธีกรรมยังสามารถแยกประเภทตามฐานะ ชนชั้นได้อีก โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑) **พระราชพิธี** (royal ceremony; royal rite) หมายถึง งานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดไว้เป็นประจำตามราชประเพณี ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธี ก่อนถึงงานพระราชพิธี จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีหมายกำหนดการพระราชพิธี ที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชกรณียกิจ

๒) **รัฐพิธี** หมายถึง งานที่รัฐบาลกราบบังคมทูลขอพระมหากษัตริย์ให้ทรงรับไว้เป็นงานรัฐพิธี มีหมายกำหนดการที่กำหนดไว้เป็นประจำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีผู้แทนพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธาน ซึ่งเห็นได้ว่าแตกต่างจากพระราชพิธีที่ว่า แทนที่พระมหากษัตริย์จะทรงกำหนดกลับเป็นว่ารัฐบาลเป็นผู้กำหนด แล้วขอพระราชทาน อัญเชิญเสด็จพระราชดำเนิน

๓) **ศาสนพิธี** หมายถึง พิธีกรรมทางศาสนา ที่พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนาของตน ดังนั้น เมื่อพิธีนั้นเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาก็จะเรียกว่า “พิธีกรรมพระพุทธศาสนา” ถ้าเป็นของศาสนาคริสต์ ก็จะเป็นพิธีกรรมคริสต์ศาสนา เป็นต้น ซึ่งจะมีข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันไป

๔) **ประเพณีพิธี** หมายถึง ประเพณีที่ประชาชนปฏิบัติตามความเชื่อ ลัทธิศาสนา และปฏิบัติตามๆ กันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า ประเพณีพิธีที่เห็นได้ชัดก็คือ พิธีรดน้ำดำหัวผู้หลักผู้ใหญ่ เนื่องในเทศกาลสงกรานต์ หรือประเพณีพิธีการขึ้นบ้านใหม่ การตายต้องทำพิธีศพ การเก็บอัฐิ ทำบุญ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ประจำวัยของประชาชนที่ยึดถือปฏิบัติมา

๒.๑๐ โครงสร้างของพิธีกรรม

โครงสร้างของพิธีกรรม (สุเมธ เมธาวิทยกุล, ๒๕๔๗, หน้า ๓-๔) แยกออกได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

๑) **พิธีกรรมตามปฏิทิน** (Chronological Ritual) เป็นพิธีกรรมที่คนทุกกลุ่มในสังคมปฏิบัติกันเป็นประจำ เมื่อถึงเวলাกำหนดที่เคยทำมาในปีก่อนๆ หมุนเวียนครบรอบใน ๑ ปี แต่ละเดือนของปีหนึ่งก็จะมีพิธีที่กำหนดไว้เป็นวันๆ ไป และยังมีรายละเอียดลงไปอีกว่าเวลาใดในวันนั้น

๒) **พิธีกรรมหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งชีวิต** หรือ **พิธีกรรมตามวงจรชีวิต** (Ritual of the Life) เมื่อชีวิตของบุคคลแต่ละคนในสังคมจะเปลี่ยนช่วงของสถานภาพหนึ่งไปเป็นสถานภาพใหม่

๓) **พิธีกรรมพิเศษ** (Special Ritual) พิธีกรรมพิเศษเป็นพิธีกรรมที่นอกเหนือจากพิธีกรรมตามเทศกาลและพิธีกรรมตามวงจรชีวิต เหตุที่แยกออกมากล่าวอีกหมวดหนึ่ง ต่างหากก็เพราะเป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันโดยไม่ได้มีกำหนดเวลาที่แน่นอน และไม่ปฏิบัติตามเหตุการณ์ของวงจรชีวิตของแต่ละคน

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างเทศกาลกับพิธีกรรมทางศาสนา

เทศกาลกับพิธีกรรม มีความเกี่ยวพันกันในทางปฏิบัติอย่างเห็นได้ชัด ทุกเทศกาลจะมีพิธีกรรมหรือข้อปฏิบัติต่างๆ อยู่ในเทศกาลเสมอ เช่น เทศกาลสงกรานต์ จะมีกิจกรรมและพิธีกรรมแฝงอยู่มากมาย อาทิเช่น พิธีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ พิธีทำบุญตักบาตร หรือ เทศกาลลอยกระทง ก็จะมีพิธีกรรมขอขมาพระแม่คงคาในกิจกรรมลอยกระทง เป็นต้น

ดังนั้น จะเห็นว่าเทศกาลมักจะมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องในทางปฏิบัติอยู่เสมอ พิธีกรรมนั้นเปรียบเสมือนน้ำที่แทรกซึมอยู่ในส่วนต่างๆ ของทุกเทศกาล

ข้อสังเกต : เทศกาลเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยช่วงเวลา ระยะเวลา เช่น เทศกาลลอยกระทงก็ต้องให้ถึงฤดู

๓.๒ พิธีกรรมในสังคมไทย

พิธีกรรมที่พบในสังคมไทยอาจแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท (บ้านจอมยุทธ, ๒๕๔๒) คือ

- ๑) พิธีกรรมตามเทศกาล
- ๒) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวงจรชีวิต
- ๓) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน และ
- ๔) พิธีกรรมที่เกี่ยวกับชุมชนหรือท้องถิ่น

๓.๒.๑ พิธีกรรมตามเทศกาล

รอบปีหนึ่ง ๆ จะมีเทศกาลหรือวาระสำคัญมากมาย เช่น ในราชสำนักก็จะมีพระราชพิธีสิบสองเดือน หรือทางภาคอีสานก็จะมี ฮีตสิบสองเดือน เป็นต้น พิธีกรรมตามเทศกาลจึงมักเป็นพิธีกรรมชุมชนหรืออาจเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำมาหากินก็ได้ สามารถทราบกำหนดเวลาของงานได้ชัดเจน ในขณะที่เราอาจรู้กำหนดการจัดพิธีกรรมวงจรชีวิตได้ในบางพิธีเท่านั้น เช่นเรากำหนดวันบวชวันแต่งงานได้ แต่กำหนดวันถึงแก่กรรมไม่ได้ ยกเว้นบางรายแต่ก็เป็นส่วนน้อยมาก พิธีกรรมตามเทศกาลจึงต้องทำทุกปี ในขณะที่พิธีกรรมเกี่ยวกับวงจรชีวิตอาจไม่ทำทุกปีในครอบครัวเดียวกัน

พิธีกรรมตามเทศกาลเสมือนหนึ่งเป็นการวางแผนการดำเนินชีวิตในแต่ละปีด้วยเสมือนว่ามีแผนหลัก (master plan) ไว้ เช่น ในช่วงหน้าหนาวจะมีประเพณีถวายฟืนให้ทางวัดเพื่อคลายอากาศหนาว (ประเพณีไทยใหญ่ทาง จ.แม่ฮ่องสอน เป็นต้น)

นอกจากนี้ พิธีกรรมตามเทศกาลเฉพาะที่ปรากฏในสังคมไทยซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมนั้น น่าสังเกตว่าในแต่ละปีจะมีเทศกาลถือศีลเป็นระยะเวลาต่อเนื่อง ด้วยเหตุผลในเรื่องของการรักษาจิตใจให้สงบ ไม่โกรธ ไม่อิจฉาริษยา พร้อมกับการรักษาสุขภาพกายไปในตัว โดยเฉพาะการงดบริโภคอาหารบางจำพวก หรืองดเป็นช่วงเวลา เช่น ในกลุ่มพี่น้องชาวอิสลามจะมีพิธีถือศีลอด (ตลอดเดือน เรียกเดือนรอมฎอน) งดบริโภคอาหาร-น้ำก่อนตะวันตกดินไปจนถึงตะวันขึ้นของอีกวันหนึ่ง ในขณะที่พี่น้องชาวไทยเชื้อสายจีนจะมีเทศกาลกินเจ งดการบริโภคเนื้อสัตว์เป็นเวลาสิบวัน ส่วนพี่น้องชาวนาไทยนั้นมีเทศกาลเข้าพรรษาที่พุทธศาสนิกชนจะถืออุโบสถศีล (ศีลแปด ซึ่งมีข้อห้ามในการบริโภคอาหารยามวิกาล งดบริโภคเครื่องทองของเมา บทบัญญัติในศาสนาเหล่านี้ทำให้เกิดรูปแบบวัฒนธรรมที่ต้องการให้มนุษย์หยุดสำรวจตนเองทั้งกายและใจ อย่างน้อยก็อาจเป็นกุศโลบายให้ระบบย่อยอาหารในร่างกายได้มีโอกาสพักฟื้นการทำงานลงบ้าง เป็นที่น่าสังเกตว่า เทศกาลถืออุโบสถศีลนี้เริ่มจากเข้าพรรษาในช่วงกลาง ๆ ปี ไปจนถึงออกพรรษาในช่วงต้น ๆ ของปลายปี ซึ่งจะซ้อนเหลื่อมหรือไล่เลี่ยกับเทศกาลกินเจกับเทศกาลถือศีลอดรอมฎอน อย่างไรก็ตามเทศกาลเหล่านี้ก็ควรได้รับการพิจารณาทบทวนว่าดำเนินไปอย่างไรที่ไม่กระทบกับการดำเนินชีวิตโดยปกติของคนส่วนใหญ่ หรือทำกันเป็นค่านิยมหรือตื่นตามกระแสสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ เทศกาลกินเจตามคติจีนที่ภายหลังทำ

ให้พืชผักมีราคาสูงกว่าปกติมาก และเครื่องประกอบอาหารเจบางชนิดก็เข้าสู่กระแสธุรกิจแบบทุนนิยมมากขึ้น จนเกิดการโฆษณาแข่งขันกันอย่างมาก สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการบิดผันเจตนาธรรมของการกินเจไปเป็นเรื่องอื่น ๆ ที่เกิดกลุ่มผู้ได้รับผลประโยชน์และเสียผลประโยชน์อันไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ดั้งเดิมของกุศลจิตในเรื่องกินเจ

๓.๒.๒ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวงจรชีวิต

ช่วงชีวิตของคนเราตั้งแต่เกิดไปจนกระทั่งตายย่อมจะต้องผ่านเหตุการณ์ที่ถือว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของชีวิตหลายช่วงด้วยกัน ดังนั้น จึงต้องมีพิธีกรรมในแต่ละช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อหรือช่วงเปลี่ยนผ่านนี้เพื่อเสริมความมั่นใจ กล่าวคือ เมื่อแรกเกิดก็ต้องมีพิธีทำขวัญเด็กเพื่อให้แน่ใจว่าเด็กที่เกิดมานั้นจะมีชีวิตรอดได้ไม่ตายเสียใน ๓ วัน ๗ วัน เมื่อโตขึ้นย่างเข้าสู่วัยรุ่นก็มีพิธีโกนจุกเพื่อแสดงว่าเด็กนั้นกำลังก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ ต้องมีการรับผิดชอบเพิ่มขึ้นจะได้เป็นคนที่มีความมั่นใจ และประพฤติแต่สิ่งที่ดีที่ชอบที่ควร เฉพาะผู้ชายยังต้องเข้าพิธีบวชเรียนอีก ๓ เดือนเมื่ออายุ ๒๐-๒๑ ปี จากนั้นก็ถึงระยะของการสร้างครอบครัว ต้องเข้าพิธีหมั้นและแต่งงาน เมื่อเจ็บไข้หรือประสบเคราะห์ก็ยังคงประกอบพิธีเรียกขวัญหรือสะเดาะเคราะห์ เช่นภาคกลางมีพิธีสวดโพชฌงค์ต่ออายุ ส่วนทางภาคเหนือมีพิธีสืบชาติตา และเมื่อตายไปก็ยังคงทำพิธีเกี่ยวกับงานศพ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือการปลอบประโลมญาติมิตรที่ยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง พิธีกรรมในวงจรชีวิตจะช่วยเสริมความเข้มแข็งสามัคคีในหมู่เครือญาติได้ดี

๓.๒.๓ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน

ชนบทไทยซึ่งส่วนใหญ่เป็นสังคมเกษตรกรรมนั้น การทำมาหากินอันเกี่ยวข้องกันกับธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ชาวไร่ชาวนาต้องพึ่งพาผลผลิตจากธรรมชาติ ปราบกฎการณทางธรรมชาติจึงเป็นวิถีชีวิตสำคัญของพวกเขา ดังนั้นจึงต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อเอาอกเอาใจหรืออ้อนวอนสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อดลบันดาลให้มีน้ำเพียงพอแก่การเพาะปลูก และให้มีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ จึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาและทำขวัญข้าวในช่วงเวลาต่าง ๆ ของการทำนา นอกจากนี้ในภาคเหนือที่มีภูเขามากมาย จึงมีความจำเป็นต้องควบคุมน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกไม่ให้มีมากหรือน้อยจนเกินไป ซึ่งเรียกว่าระบบเหมืองฝาย เขาจึงต้องทำพิธีเลี้ยงผีฝาย หรือในภาคอีสาน เมื่อมีความแห้งแล้งเกิดขึ้นในฤดูทำนาก็ต้องทำพิธีจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนจากพญาแถน เพราะต้องอาศัยน้ำฝน ส่วนชาวประมงในลุ่มแม่น้ำโขงทางตอนเหนือเมื่อถึงฤดูการล่าปลาบึกก็ต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อขจัดอุปสรรคในการจับปลา ในขณะที่คนทำนาเกลือแถบสมุทรสงคราม สมุทรสาครยังมีศาลผีประจำนาเกลือ เป็นที่สักการะบูชา เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความมั่นใจในธรรมชาติที่อยู่เหนือการควบคุมของตนให้การทำมาหากินของตนสะดวกขึ้นปลอดภัย และได้ผลผลิตมาก

๓.๒.๔ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับท้องถิ่นหรือกลุ่มชน

พิธีกรรมนี้มักจะเกี่ยวข้องกับเทวดา หรือผีที่ปกปักรักษาและคุ้มครองหมู่บ้าน เป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนในหมู่บ้านจะต้องมีส่วนร่วม เพื่อสวัสดิภาพ ความมั่นคง ความเจริญของหมู่บ้าน อย่างเช่น การเลี้ยงผีเจ้าเมืองของชาวไทยใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน การทำพิธีไหว้เสาอินทขิลของชาวเชียงใหม่ พิธีเลี้ยงศาลผีปู่ตาของชาวอีสาน พิธีไหว้พระจันทร์ของชาวจีน หรืองานทำบุญเดือนสิบของชาวกบฏใต้ ในแถบอำเภอบางพลี จ.สมุทรปราการ ก็พบว่ามีการส่งเรือเสดาคะหะเคราะห์ที่ชาวบ้านจะปั้นดินเหนียวเป็นรูปคนและสัตว์ (เช่น วัว ควาย หมู หมา) เท่าจำนวนชีวิตในแต่ละบ้าน ใส่เรือที่ทำจากวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ขนาดลำไม่ใหญ่นัก พร้อมข้าวปลาอาหารตามสมควร นำมารวมกันในช่วงหลังสงกรานต์ แล้วทำพิธีเลี้ยงผีประจำถิ่นของตน จากนั้นก็จะลอยเรือนี้ไปตามสายน้ำเสมือนว่าได้ส่งสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดในบ้านให้ภูติผีแล้ว เชื่อว่าเป็นการเสดาคะหะเคราะห์ให้และจะทำเช่นนี้เพื่อหลอกผีเป็นปี ๆ ไป จะเห็นว่าพิธีกรรมทั้ง ๔ ประเภทนี้อาจคาบเกี่ยวกันก็ได้ เช่น ประเพณีวิ่งควาย เป็นทั้งประเพณีตามเทศกาล (เข้าพรรษา) และเป็นทั้งประเพณีในชุมชน (จ.ชลบุรี) หรือประเพณีกินเหนียว (แต่งงาน) เป็นทั้งประเพณีในวงจรชีวิต ในขณะที่เดียวกันก็เป็นประเพณีท้องถิ่นชาวไทยมุสลิม (ภาคใต้) หรือประเพณีแซยิดวันเกิดของชาวจีนที่เป็นการแสดงความยินดีในวาระที่ผู้ใหญ่มีอายุครบปีนักษัตร เช่น ๖๐ ปี ๗๒ ปี ก็มีความคาบเกี่ยวระหว่างประเพณีวงจรชีวิตกับประเพณีในกลุ่มชนชาวจีน เป็นต้น

สำหรับพิธีกรรมหรือกิจกรรมในรอบปีนั้น มีข้อน่าสังเกตว่าระยะหลังยังมีการกำหนดวันสำคัญต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อเน้นย้ำถึงความสามัคคีและความจงรักภักดีต่อชาติและพระมหากษัตริย์ เช่น วันฉัตรมงคล วันจักรี เป็นต้น ประเพณี - พิธีกรรม หรือกิจกรรมตามวันสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ มีบทบาทในการทำให้สมาชิกมีความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นโอกาสที่จะได้ร่วมทำบุญทำทาน กินเลี้ยง และรื่นเริงสนุกสนานร่วมกัน หนุ่มสาวก็มีโอกาสพบปะกัน อีกทั้งยังเป็นเหตุให้มีการรวมญาติรวมมิตรที่อาศัยอยู่ห่างไกลได้มาร่วมสังสรรค์กัน ทั้งหมดนี้คือ พิธีกรรมที่จะทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน สังคมหรือประเทศชาติในที่สุด นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน หากใช้สิ่งเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ก็เท่ากับว่าเราไม่ตกเป็นทาสของพิธีกรรม แต่เป็นนายของพิธีกรรม แต่มีข้อน่าสังเกตว่า เทศกาลสงกรานต์ในระยะหลังมานี้ กลับกลายเป็นเทศกาลของการเดินทางไกล และทำให้เกิดอุบัติเหตุมากจนน่าทบทวนในสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งทางฝ่ายรัฐบาลและเอกชนตลอดจนประชาชนทั่วไป

๓.๒.๕ พิธีกรรมที่เป็นพระราชพิธีและรัฐพิธี

พระราชพิธี คือ งานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดไว้เป็นไปตามราชประเพณี ซึ่งจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธี ก่อนถึงงานพระราชพิธี จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี หมายกำหนดการ พระราชพิธีที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพระราชกรณียกิจ (โปรดสังเกตคำว่าหมายกำหนดการ) โดยปกติแล้วผู้มีตำแหน่งฝ้าฯ ใน

พระราชพิธีดังกล่าว วันแต่จะเป็นพระราชพิธีส่วนพระองค์หรือเป็นการภายใน ในปัจจุบันมีพระราชพิธีต่าง ๆ ที่คณะรัฐมนตรี และผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ จะไปเข้าเฝ้าฯ

รัฐพิธี คือ งานที่รัฐบาลกราบบังคมทูลขอพระมหากษัตริย์ให้ทรงรับไว้เป็นงานรัฐพิธี มีหมายกำหนดการที่กำหนดไว้เป็นประจำ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธานในพิธีหรือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีผู้แทนพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธาน ซึ่งเห็นได้ว่าแตกต่างจากพระราชพิธีที่ว่าแทนที่พระมหากษัตริย์จะทรงกำหนด กลับเป็นว่ารัฐบาลเป็นผู้กำหนด แล้วขอพระราชทานอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนิน ในปัจจุบันมีรัฐพิธีต่าง ๆ ที่คณะรัฐมนตรีและบุคคลสำคัญจะไปเฝ้าฯ

งานที่ผู้ใดก็ตามสามารถจัดขึ้นตามลัทธิ ตลอดจนแบบอย่าง ธรรมเนียมประเพณี การปฏิบัติของในแต่ละสังคมหรือท้องถิ่น อาทิเช่น พิธีแต่งงาน พิธีศพ พิธีอุปสมบท เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อาจมีพิธีสำคัญของพระมหากษัตริย์หรือรัฐบาล แต่ไม่ได้กำหนดเป็นพระราชพิธีหรือรัฐพิธี เช่น พิธีรับรองพระราชอาคันตุกะ และพิธีรับรองผู้นำหรือประมุขต่างประเทศที่เดินทางมาเยือนประเทศไทยอย่างเป็นทางการในฐานะแขกของรัฐบาล เป็นต้น

ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีต่างๆ ต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่ฐานะตามสถานการณ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยได้ให้ความสำคัญในเรื่องนี้ไว้มากเช่นเดียวกับสังคมประเทศที่มีความเจริญทางด้านจิตใจ โดยได้ถือปฏิบัติกันเป็นแบบแผน การวางตัวในการเข้าสังคมไว้ อันเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน บุคคลในแต่ละฐานะของสังคมก็จะมีวิธีปฏิบัติในแต่ละเหตุการณ์ที่แตกต่างกันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระราชพิธี รัฐพิธี และในโอกาสต่างๆ โดยกำหนดไว้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ ซึ่งผู้มีฐานะเป็นข้าราชการวางตัวและประพฤติตนตามแบบแผน เพื่อให้เป็นที่ยอมรับและยกย่องของบุคคลโดยทั่วไป

บทสรุป

เทศกาลกับพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นจนแยกกันแทบไม่ออก เมื่อมีเทศกาลก็มีพิธีกรรม บางทีพิธีกรรมก็ทำไปตามเทศกาล หรือพิธีกรรมมักจะอยู่ในขั้นตอนกระบวนการของเทศกาล แม้จะมีพิธีกรรมที่ไม่ต้องอาศัยเทศกาลเลยก็ตาม เช่น การไหว้พระก่อนนอน การทำบุญตักบาตรตอนเช้า ก็ถือเป็นพิธีกรรมเหมือนกัน สะดวกตอนไหนก็ทำตอนนั้น ไม่ต้องทำพร้อมๆ กันหรือในเวลาเดียวกัน สถานที่เดียวกัน ข้อสังเกตที่จะทำให้เห็นความต่างระหว่างเทศกาลกับพิธีกรรมก็คือ เทศกาล เกี่ยวข้องกับเรื่องเวลา และสถานที่ มักจะเกิดขึ้นเพื่อการเฉลิมฉลอง หรือเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันในเวลาเดียวกันพร้อมๆ กัน ส่วนพิธีกรรมนั้นคือการประกอบพิธีใดพิธีหนึ่งอย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบแบบแผนชัดเจน ความเชื่อถือว่าเป็นฐานเกิดของพิธีกรรมและเทศกาลต่างๆ ไม่ว่าความเชื่อนั้น

จะมีพื้นฐานมาจากอะไรก็ตาม เช่น มีพื้นฐานมาจากศาสนาที่ตนนับถือ หรืออาจจะมีพื้นฐานมาจากความเชื่อส่วนตัว สุดท้ายก็นำมาสู่การประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมต่างๆ ที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นอาจมีหลากหลายแตกต่างกัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละกลุ่มของแต่ละคนที่แตกต่างกันนั่นเอง ถ้าเชื่อผิดๆ (หมายถึง พิธีกรรมที่ทำแล้ว สร้างความเดือนร้อนให้ตนเอง ผู้อื่น และสังคม) การประกอบพิธีกรรมก็ผิดไปตาม แต่หากความเชื่อนั้นถูก เป็นเรื่องความเชื่อที่ดีงาม การประกอบพิธีก็ดีไปตาม องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงทางสายกลางหรือ มรรคมีองค์ ๘^๒ ที่จะนำผู้เดินไปสู่เป้าหมายแห่งชีวิตได้อย่างปลอดภัยและบรรลุความดีอันสูงสุดคือพระนิพพานได้ว่า ต้องเริ่มต้นที่ สัมมาทิฐิ – ความเห็นชอบ คือเห็นถูกต้อง เชื่อถูกต้องก่อน การกระทำอื่นๆ ต่อจากความเห็นนี้ก็จะถูกต้องไปตาม โดยปริยาย

แบบฝึกหัดท้ายบท

๑. จงให้ความหมายของของคำว่า “เทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนา”
๒. จงอธิบายความเป็นมาของเทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนาทั้งตะวันออกและตะวันตก
๓. จงบอกองค์ประกอบของ “เทศกาลและพิธีกรรม” มาว่ามีอะไรบ้าง
๔. จงอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนาโดยสังเขป
๕. จงวิเคราะห์คุณค่าของเทศกาลและพิธีกรรมทางศาสนาที่มีต่อการดำเนินชีวิต
๖. เทศกาลและพิธีกรรมมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างไร จงอธิบาย

^๒ มรรคมีองค์ ๘ หรือ อริยอัฏฐังคิกมัคค์ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ	เห็นชอบ คือ รู้เข้าใจถูกต้อง เห็นตามที่เป็นจริง
๒. สัมมาสังกัปปะ	ดำริชอบ คือ คิดสุจริตตั้งใจทำสิ่งที่ดีงาม
๓. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ คือ กล่าวคำสุจริต
๔. สัมมาภังคะ	กระทำชอบ คือ ทำการที่สุจริต
๕. สัมมาอาชีวะ	อาชีพชอบ คือ ประกอบสัมมาชีพหรืออาชีพที่สุจริต
๖. สัมมาวายามะ	พยายามชอบ คือ เพียรละชั่วบำเพ็ญดี
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ คือ ทำการด้วยจิตสำนึกเสมอ ไม่เผลอพลาด
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตมั่นชอบ คือ คุมจิตให้แน่วแน่นมั่นคงไม่ฟุ้งซ่าน